

Neoliberal Ekonomi Politikaları Bağlamında Su Kaynaklarının Özelleştirilmesi: Türkiye’de HES Örneği*

Fatih Sami ÖZAKYOL¹, Hakan REYHAN²

¹ Arş. Gör., Hitit Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü; fatihsamiozakyol@hitit.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4688-4919

² Prof. Dr. Hitit Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi; hakanreyhan@hitit.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5197-648X

Öz: Bu çalışma, neoliberalizmin kavramsal temellerini ve doğanın metalaştırılması ile mülksüzleştirilmesi süreçlerini su örneği üzerinden ele almaktadır. Neoliberalizm, yalnızca ekonomik politikalar bütünü değildir. Aynı zamanda politik, sosyal ve çevresel boyutları olan bir paradigma olarak değerlendirilir. Çalışmada neoliberalizmin yedi temel ilkesi incelenmektedir: özelleştirme, piyasalaştırma, kuralsızlaştırma, piyasa dostu yeniden düzenleme, kamu hizmetlerinde piyasa araçlarının kullanımı, sivil toplumda destek mekanizmalarının teşviki ve kendi kendine yeten birey ile toplulukların oluşturulması. Bu ilkelerin doğal kaynakların sermaye lehine dönüşümünde nasıl işlediği ortaya koyulmuştur. Türkiye örneğinde suyun özelleştirilmesi süreci analiz edilmiştir. Bu analiz kapsamında çalışma; nitel araştırma yöntemi çerçevesinde yürütülmüş olup, literatür taraması tekniği üzerine temellenmektedir. Hidroelektrik santrallerin yaygınlaşması, Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED) yönetmeliklerinde yapılan değişiklikler ve Acele Kamulaştırma Kararları incelenmiştir. Enerji piyasasının liberalleştirilmesinin bu süreci nasıl hızlandığı gösterilmiştir. Ayrıca çalışmada, kamu yararı söylemiyle meşrulaştırılan uygulamaların yerel halkın müşterek kaynaklara erişimini sınırladığı vurgulanmıştır. Bu durumun devlet-sermaye iş birliğini güçlendirdiği belirtilmiştir. Çalışma, neoliberal ekonomi politikalarının ekonomik, politik, çevresel ve toplumsal boyutlarını birlikte ele almaktadır. Ekonomik boyutta, suyun özelleştirilmesi ve hidroelektrik santraller (HES) üzerinden sermaye lehine yeni piyasa alanlarının yaratıldığı, bunun da devlet-sermaye iş birliğini güçlendirdiği ortaya konulmaktadır. Politik boyutta, enerji piyasasının liberalleştirilmesi, Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED) yönetmeliklerinde yapılan düzenlemeler ve Acele Kamulaştırma Kararlarının, piyasa aktörlerinin lehine hukuki bir zemin yarattığı bulgusu öne çıkmaktadır. Çevresel boyutta, küçük ve orta ölçekli HES’lerin çoğunlukla ekosistem üzerinde olumsuz etkiler yarattığı, ancak “ÇED gerekli değildir” kararlarıyla bu etkilerin göz ardı edildiği belirlenmiştir. Toplumsal boyutta ise, yerel halkın müşterek kaynaklara erişiminin kısıtlandığı, yaşam alanlarının daraldığı ve toplumsal tepkilerin artmasına rağmen karar süreçlerine katılım imkânlarının sınırlı olduğu saptanmıştır.

Atıf: Özakyol, F. S., & Reyhan, H. (2025). Neoliberal ekonomi politikaları bağlamında su kaynaklarının özelleştirilmesi: Türkiye’de HES örneği. *Fiscaeconomia*, 9(4), 2293-2320. <https://doi.org/10.25295/fsecon.1761995>

Geliş Tarihi: 12.08.2025

Kabul Tarihi: 13.09.2025

Telif Hakkı: © 2025. (CC BY) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

Anahtar Kelimeler: Neoliberalizm, Doğanın Metalaşması, Suyun Özelleştirilmesi, Mülksüzleştirme, Hidroelektrik Santraller

Jel Kodları: Q15, Q20, Q43

Privatization of Water Resources in the Context of Neoliberal Economic Policies: The Case of Hydroelectric Power Plants in Türkiye

Abstract: This study examines the conceptual foundations of neoliberalism and the processes of commodification and dispossession of nature through the case of water. Neoliberalism is not merely a set of economic policies but is considered a paradigm with political, social, and environmental dimensions. The study analyzes seven core principles of neoliberalism: privatization, marketization, deregulation, market-friendly reregulation, the use of market instruments in public services, the promotion of support mechanisms in civil

* Bu çalışma, yazarın Hitit Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü’nde Prof. Dr. Hakan Reyhan danışmanlığında hazırlamakta olduğu doktora tez çalışmasından türetilmiştir. Aynı zamanda çalışma, TÜBİTAK 1002-A Hızlı Destek Programı 124K683 numaralı projesi kapsamında desteklenmektedir.

society, and the creation of self-sufficient individuals and communities. It demonstrates how these principles function in the transformation of natural resources in favor of capital. The privatization of water in Türkiye is analyzed within this framework. This analysis is conducted within the scope of a qualitative research method and is based on literature review and document analysis techniques. The expansion of hydroelectric power plants, the amendments to Environmental Impact Assessment (EIA) regulations, and Urgent Expropriation Decisions are examined. It is shown how the liberalization of the energy market has accelerated this process. Moreover, the study emphasizes that practices legitimized under the discourse of public interest have restricted local communities' access to common resources. This has reinforced state-capital collaboration. The study addresses the economic, political, environmental, and social dimensions of neoliberal economic policies together. In the economic dimension, it reveals that the privatization of water and hydroelectric power plants (HPPs) has created new market opportunities in favor of capital, thereby strengthening state-capital cooperation. In the political dimension, the liberalization of the energy market, the amendments to EIA regulations, and Urgent Expropriation Decisions have created a legal basis for market actors. In the environmental dimension, it is determined that small and medium-scale HPPs often have negative impacts on ecosystems, but these impacts are overlooked through 'EIA not required' decisions. In the social dimension, it is found that local communities' access to common resources is restricted, their living spaces are narrowed, and despite increasing social reactions, opportunities for participation in decision-making processes remain limited.

Keywords: Neoliberalism, Commodification of Nature, Water Privatization, Dispossession, Hydroelectric Power Plants

Jel Codes: Q15, Q20, Q43

1. Giriş

20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren dünya genelinde ekonomik, politik ve toplumsal alanlarda köklü bir dönüşüm yaşanmıştır. Bu dönüşümün merkezinde yer alan neoliberalizm, yalnızca bir ekonomik politika seti değil, aynı zamanda toplumsal ilişkileri, devlet yapısını ve doğa ile kurulan etkileşimi yeniden tanımlayan bir paradigma olarak ortaya çıkmıştır (Harvey, 2021). Kapitalist sistemin krizlerine yanıt olarak geliştirilen neoliberal politikalar; özelleştirme, piyasalaştırma, kuralsızlaştırma ve piyasa dostu yeniden düzenleme gibi ilkelerle devletin rolünü kamu yararını önceleyen bir aktörden, sermaye birikimini kolaylaştıran seçici bir düzenleyiciye dönüştürmüştür.

Polanyi'nin (1986) vurguladığı üzere, serbest piyasa "kendiliğinden" oluşan doğal bir yapı değil, devlet eliyle inşa edilen yapay bir düzendir. Bu bağlamda neoliberal devlet, görünürde "sınırlı" bir devlet anlayışını savunsa da gerçekte piyasa lehine güçlü ve müdahaleci bir rol üstlenmektedir. Castree (2008) ise neoliberalizmin yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda toplumsal, çevresel ve küresel bir proje olduğunu altını çizer. Doğanın metalaştırılması ve mülksüzleştirilmesi bu projenin temel bileşenleri arasındadır.

Su, neoliberal politikaların en görünür şekilde etkilediği doğal kaynaklardan biridir. Hem yaşamsal bir gereklilik hem de ekonomik bir meta olması, onu neoliberal piyasa mantığı açısından stratejik bir unsur hâline getirmektedir. Türkiye'de 1980 sonrası dönemde hız kazanan neoliberal dönüşüm, su politikalarında da köklü değişikliklere yol açmıştır. Hidroelektrik santrallerin (HES) yaygınlaşması, Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED) yönetmeliklerinde yapılan değişiklikler ve Acele Kamulaştırma Kararları (AKK) suyun özel sektör kontrolüne devrini kolaylaştırmıştır. Bu süreç, kamu yararı söylemi altında meşrulaştırılırken, müşterek kaynaklara erişim hakkını sınırlamış ve doğanın piyasa ilişkileri içinde yeniden tanımlanmasına zemin hazırlamıştır.

Bu çalışma, neoliberalizmin teorik çerçevesinden hareketle doğanın neoliberalleştirilmesi kavramını ele almakta; suyun metalaşması ve mülksüzleştirilmesini Türkiye'deki HES uygulamaları üzerinden incelemektedir. Amaç, ekonomik, politik, çevresel ve toplumsal boyutlarıyla bütüncül bir analiz sunarak, neoliberal politikaların

doğa üzerindeki etkilerini görünür kılmaktır. Ancak bunu yaparken de doğanın tüm varlıklarının metalaşmasını ele almak yerine su özelinde bu dönüşümü göstermek niyetindedir. Mevcut alanyazınında genellikle suyun yalnızca ekonomik boyutu (özelleştirme, piyasalaştırma) veya çevresel etkileri (ekolojik tahribat) ön plana çıkmakta, bu süreçlerin politik ve toplumsal boyutları yeterince bütüncül bir şekilde ele alınmamaktadır. Bu çalışma, söz konusu boşluğu doldurmayı hedefleyerek, suyun neoliberalleştirilmesini yalnızca ekonomik bir özelleştirme süreci olarak değil; aynı zamanda politik, çevresel ve toplumsal etkileriyle birlikte analiz etmektedir. Bu yönüyle çalışmanın özgün değeri, HES örneği üzerinden devlet-sermaye ilişkilerinin, hukuki düzenlemelerin, çevresel etkilerin ve yerel halkın müşterek kaynaklara erişim sorunlarının bütüncül bir çerçevede değerlendirilmesidir.

Metodolojik açıdan araştırma, nitel bir yaklaşımla tasarlanmıştır. Literatür taraması ve doküman analizi teknikleri kullanılarak hem kuramsal hem de ampirik veriler üzerinden bir değerlendirme yapılmıştır. Yasa ve yönetmelikler, resmî raporlar, sivil toplum kuruluşlarının yayınları ve akademik çalışmalar incelenmiş; bu sayede neoliberal politikaların su kaynaklarının özelleştirilmesi sürecine nasıl yansıdığı analitik bir yapı içerisinde ortaya koyulmuştur.

Bu çalışma 3 ana başlık altında incelenmektedir. İlk başlık olan “Kavramsal Olarak Neoliberalizm ve Doğanın Neoliberalleştirilmesi” altında neoliberalizmin gelişim süreci içerisinde geldiği noktada ne anlama geldiği anlatılmaktadır. Bu süreçte doğanın neoliberalleştirilmesi nasıl olmakta sorusundan hareketle; metalaşma, ilk(sel) birikim ve mülksüzleştirme kavramları üzerinden doğanın neoliberal ekonomiye eklenmesi süreci değerlendirilmektedir. Castree’nin (Castree, 2008) doğanın neoliberalleştirilmesinin ilkeleri bu bölümün ilk alt başlığında ele alınmaktadır. Özellikle bir doğal varlık olan suyun, bir doğal kaynak olarak görülmeye başlanarak uluslararası kuruluşlar tarafından bu döngünün içinde dahil edilmesi ifade edilmiştir. İkinci başlık altında suyun metalaştırılması sürecinin en önemli araçlarından olan HES’lerin Türkiye’deki ekonomi-politiği tartışılmaktadır. Böylece suyun metalaşması, devlet araçları (acele kamulaştırmalar, çevresel etki değerlendirme raporları, Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu gibi) kullanılarak nasıl kolaylaştırıcı ve destekleyici mekanizmalardan geçtiği gösterilmeye çalışılmaktadır. Bu süreçler sonunda neoliberalizmin yalnızca bir ekonomi politikası olmadığı aynı zamanda toplumsal, çevresel ve kültürel birtakım sonuçlara da yol açtığı, devlet mekanizmalarının etkin biçimde kullanılmasıyla mülksüzleştirmeye neden olduğu ortaya konmaktadır. Castree’nin öne sürmüş olduğu 7 ilkenin, Türkiye’de suyun metalaştırılması üzerinden izlenebildiği bir sonuca varılmaktadır.

2. Kavramsal Olarak Neoliberalizm ve Doğanın Neoliberalleştirilmesi

Literatürde günümüz kapitalist ekonomik düzenini tanımlamak için farklı kavramlar kullanılmaktadır. Geç kapitalizm, post-fordizm, neo-kapitalizm veya neoliberalizm bunlardan birkaçıdır. Bunları yanıtlamak veya bir tanesini haklı çıkarmak uğraşından ziyade, günümüz dünyasının dönüşümünü daha iyi anlayabilmek adına, bu çalışma kapsamında neoliberalizm kavramı -en yaygın olarak kullanılan kavram olduğundan dolayı-, üzerinde durulacaktır. Her ne kadar son elli yılın ekonomik dönüşümünü kapitalist sistem dışında görmeme konusunda tüm kuramcılar hemfikirse bile, kimi kuramcılar, neoliberalizmi “radikal bir teori” (Thorsen & Lie, 2007) olarak okumakta ve neoliberal çağ fikrine uzak durmaktadırlar. Öte yandan pek çok kuramcı, günümüz dünyasını neoliberal paradigmanın hâkim olduğu bir toplumsal düzen olarak tanımlamakta ve neoliberalizmi kapitalist sistemin tarihsel evrimi içerisinde ulaştığı son aşama olarak konumlandırmaktadır (Dumenil & Levy, 2009; Harvey, 2021; Saad-Filho & Johnston, 2020).

Neoliberalizm tek bir tanımı olan bir kavram değildir; düşünsel arka planında derin felsefi temelleri olan ve buna göre uygulamada sınırları ve kuralları belli yeni bir ideoloji veya ekonomik üretim biçimi de değildir. Neoliberalizm dönem dönem değişmek

zorunda kalan kapitalizmin bugünkü işleyiş biçimidir. Kapitalizmin sahip olduğu sınıf çatışmaları, kâr odaklı büyüme, firmalar arası rekabet ve yeni ürünler, pazarlar, üretim teknikleri ve hammadde arayışı için sürekli bir arayış özellikleri neoliberal ekonomi için de başattır (Castree, 2008, s. 142). Bugüne dek kapitalizm belli başlı krizler yaşamış ve bu krizleri aşarken de yeni kimliklere bürünmüştür. Neoliberalizm de günümüzdeki kapitalizmin yeni kimliğine verilen addır. Bu kimliği oluştururken çeşitli araçlara sahiptir: finans ve bankacılık, siyaset, uluslararası örgütler vb. Tüm bu araçlar piyasa mantığını yaymak ve sürdürmek üzerine faaliyet hâlinindedir. Neoliberalizm, yalnızca ekonomik bir uygulamalar bütünü değil, ayrıca politik-ekonomik uygulamalar teorisidir (Harvey, 2021, s. 10). Castree de neoliberalizmin aynı zamanda toplumsal, çevresel ve küresel bir proje uygulamaları olmasını vurgular (Castree, 2008, s. 143). Castree, neoliberalizmin temel özellikleri olarak 7 madde sıralar: Özelleştirme, Piyasalaştırma, Kuralıslaştırma (Deregülasyon), Piyasa Dostu Yeniden Düzenleme (Regülasyon), Devlet Hizmetlerinde Piyasa Araçlarının Kullanımı, Sivil Toplumda 'Destekleyici Mekanizmaların' Teşviği, 'Kendi Kendine' Yeten Birey ve Toplulukların Yaratılması. Her bir maddenin ekonomi, bürokrasi, doğal çevre, sivil toplum gibi alanlarda farklı yansımaları söz konusudur.

Kapitalizmin tarihsel gelişiminde son büyük dönüm noktası 1970'ler olmuştur. 1970'lerden itibaren yumuşak (politik araçlar aracılığıyla ve/veya rıza göstererek) veya güce dayalı (askeri darbeler yoluyla, IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası örgütlerin baskılarıyla) yollarla neoliberalizme geçişlerle birlikte egemen ekonomik, politik ve toplumsal anlamda bugünün kapitalist dünyasını inşa etmektedir. Neoliberalizmin diğer kapitalist ilişkiler biçimleri olan klasik (ortodoks) liberalizm ve ılımlı (gömülü/uzlaşmacı) liberalizmden farklı olan ve benzeşen yönleri bulunmaktadır.

Neoliberal kapitalist düzenin, önceki kapitalist işleyişlerden en büyük farkı devletin üstlendiği rolde yatmaktadır. Bireysel özgürlüklerin ön planda tutulmasından çok, bireysel ve kurumsal ticari girişimlerin devlet eliyle korunması ve desteklenmesi yoluyla kapitalist sınıfın kârının artırılması ve iktidarının sağlamaştırılması, neoliberal devletin temel işlevi olarak karşımıza çıkmaktadır. Polanyi'nin belirttiği gibi, laissez-faire doğal bir oluşum olmayıp, serbest piyasaların kendiliğinden ortaya çıkması mümkün değildir; laissez-faire bizzat devlet eliyle inşa edilmiş bir yapaylıktır (Polanyi, 1986, s. 201). Dolayısıyla neoliberalizmin doğası gereği, neoliberal devlet zayıf değil, aksine, oldukça müdahaleci ve güçlü bir devlettir (Dumenil & Levy, 2009, ss. 54-55). Bu bağlamda, neoliberalizm; II. Dünya Savaşı sonrasında bazı entelektüellerin savunduğu sınırlı devlet anlayışının aksine, klasik liberalizmden farklı olarak güçlü fakat seçici biçimde piyasayı destekleyen bir devlet modelini ortaya koymuştur. Devlet, doğrudan yatırımlardan ve kamu harcamalarından çekilse de burjuva sınıfının çıkarlarını koruyarak ekonomiyi doğrudan değil, dolaylı biçimde onun eliyle yönlendirmektedir. Harvey'e göre neoliberal devletin temel görevi, yerli ve yabancı sermaye için kârlı bir sermaye birikimi ortamı yaratmaktır (Harvey, 2021, s. 15). Bu devlet anlayışı, ılımlı liberalizmin (1945–1970/80) kamu yararını önceleyen devlet modelinden farklı olarak, piyasa yararını esas alacak şekilde yasal ve kurumsal düzenlemeler yapmayı görev edinmiştir. Bu uygulamaların düşünsel altyapısında ise, Mont Pelerin Topluluğu üyelerinden Friedrich von Hayek (1899–1992) ve Milton Friedman'ın (1912–2006) ekonomik savunuları bulunmaktadır.

Bu çerçevede, William I. Robinson'un "küresel polis devleti" kavramsallaştırması da neoliberal devletin yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda baskı mekanizmaları açısından da merkezî bir rol üstlendiğini ortaya koyar. Robinson'a göre neoliberal dönemde devlet, artan eşitsizlikleri yönetmek ve muhalefeti bastırmak adına güvenlik, gözetim ve cezalandırma aygıtlarını yaygınlaştırarak küresel düzeyde otoriterleşmektedir. Bu durum, neoliberalizmin yalnızca piyasayı değil, toplumu da kontrol altına alma çabasının bir parçası olarak okunmalıdır (Robinson, 2022).

Harvey'e göre, kuramsal açıdan neoliberalizm, aslında bir ütopya olarak öne sürülmüş bir dizi önlemden ibaretti. Bireysel anlamda klasik liberal ilkelere geri dönüş sağlanmalı; bireysel mülkiyet özgürlüğü, eylem, ifade ve seçme özgürlükleri, hukukun üstünlüğü, serbest piyasa ve ticaret kurumları devlet tarafından güvence altına alınmalı.

Hatta devlet, elinde bulundurduğu şiddet araçlarını kullanarak bu özgürlükleri korumalı, kollamalı ve özel girişimleri desteklemeli. Bu faaliyetler temel bir yarar olarak görülür. Çünkü, yeniliğin ve servet yaratmanın anahtarı sayılan girişimcilik ve özel girişimler sayesinde sürekli artan üretkenlik, herkesin yaşam standardını yükseltecektir (Harvey, 2021, s. 72). Dolayısıyla piyasa işlemlerinin yoğunluğu ve kapsamının artması demek, “bütün insan eylemlerine rehberlik edebilen ve önceki bütün etik inançların yerine geçebilen başlı başına bir etik” (Harvey, 2021, s. 11) anlamına gelmektedir.

Bu yeni değerler bütünü içinde devletin üretim etkinliklerinde bulunması, işletmesi ve kamu yararı sağlaması yanlış olduğu düşünüldüğü için, tüm bu sahalarda birer pazar hâline getirilerek özel alana devredilmeli ve düzenleyici önlemler sınırlanmalıdır. Hatta devlet, pazar hâline gelmemiş özel alanlarda ise, yasal ve meşru güçlerini kullanarak pazar oluşturmali ve rekabeti dayatmalıdır (Harvey, 2021, s. 73). Örneğin, daha önce özel sektörün herhangi bir serbestlik ve yasal olarak düzenlemelerin olmadığı bir dereeden elektrik üretebilmesi için devletin yasal zemin hazırlaması, piyasa yaratması anlamına gelir. Böylece oluşan yeni piyasa koşullarında rekabet güçlendirilerek üretim arttırılacak ve toplam refah yükselecektir.

1970’lerdeki yapısal kriz ortamında belirginleşen tarihsel ve maddi koşullar, entelektüel camiada klasik liberal ilkelere dönüş yönünde bir düşünsel eğilim doğurmuş; bu eğilim, Keynesçi politikalardan uzaklaşılmasına ve kapitalizmin neoliberal formda yeniden yapılandırılmasına zemin hazırlamıştır. Kamulaştırmaya karşılık özelleştirme, sosyal devlet anlayışının yerine ticari girişimler, toplumculuk yerine bireycilik, bireysel insan hakları yerine piyasanın egemen rolü (Akalin, 2009, s. 19) yeni düzende ön plana çıkmaya başladı. Ancak bu noktada önemli bir ayrıntı bulunmakta: devlet, ne klasik liberalizmde olduğu gibi gece bekçisi rolüne bürünecek ne de sosyal devlet anlayışında olduğu gibi yatırım yapacaktır. Neoliberalizmdeki devlet anlayışında serbest piyasalar ve özelleştirmeler ön plana çıkarılarak, devletin bireysel, özellikle ticari ve özel mülkiyet haklarının korunması söz konusudur (Thorsen & Lie, 2007, s. 14). Neoliberal devlet anlayışında piyasaların düzgün işleyebilmesi başat öneme sahiptir. Hatta gerektiğinde bunu sağlamak adına devlet ordu, savunma, güvenlik ve hukukla ilgili yapı ve işlevleri düzenlenmelidir. Dahası, şayet piyasa olmayan alanlarda (toprak, su, eğitim, sağlık, sosyal güvenlik ve çevre kirliliği vb.) devlet eliyle piyasa yaratılmalıdır (Harvey, 2021, s. 10). Örneğin, bir doğal kaynağın “boşa” kullanıldığı veya kazanç elde edilmediği bir durum söz konusuysa -nehir, otlak arazi, ormanlık alan vb.-, burası devlet tarafından sermaye lehine yasal düzenlemelerle kazanç sağlanabilen bir pazar hâline getirilmektedir.

Neoliberalizmi bir piyasa işleyiş mantığı çerçevesinde görmek gerektiği ve önceki liberal ekonomik tarzlardan farkının ise, devletin yasal müdahalelerle sermaye lehine piyasa oluşturmaları olduğu yukarıda anlatılmaya çalışıldı. Bu bağlamda piyasa oluşturulan alanların başında da kuşkusuz doğal kaynaklar gelmektedir. Hem Harvey (2021, s. 10) hem Dumenil ve Levy (2020, ss. 39-40)neoliberalizmi tanımlarken özellikle doğanın piyasalaştırılarak sömürülmesine vurgu yapmışlardır. Doğanın piyasa hâline getirilmesinde karşımıza iki önemli sorun çıkmaktadır: metalaşma ve mülksüzleşme.

2.1 Doğanın Neoliberalleşmesi ve Metalaşması

Neoliberalizm, salt ekonomi uygulamalarından fazlasıdır. Yaşamın her alanına nüfuz etmiş toplumsal ve siyasal süreçler bütünüdür. Piyasa mantığı kadar devlet kurumlarının, eğitimin, sağlığın ve hatta doğanın bile dönüşümü söz konusudur. Bu dönüşüm, piyasa ilkeleriyle kar ençoklaştırmasını (maksimize edilmesini) hedefleyerek olguların yalnızca biçim ve işleyiş değil, anlayışlarının da değişmesine yol açmıştır. Kapitalist işleyişin bu dönüşümü başlattığı bir gerçektir ancak 1980 sonrası dünyada yeni politikalar bunu daha da hızlandırmıştır. Özellikle doğal kaynakların hızla sermaye eline verilmesiyle, dönüşümün bir yıkıma yol açtığı söylenebilir. Dolayısıyla doğanın neoliberalleşmesi, devlet kurumlarının ve ekonomik düzenin geçirdiği dönüşüme göre daha güç açıklamaların oluşmasını doğurmuştur (Erensu, 2016, s. 38).

Castree'nin belirttiği gibi neoliberalizmin toplumsal ve küresel boyutuna ek olarak çevresel boyutu da bulunur (2008, s. 143). Bu bağlamda olgusal olarak bir meta değeri bulunmayan doğa, insan yaşamının temel bir parçasıdır ve üretim sürecinin ayrılmaz bir bileşenidir. Neoliberalizmin doğal çevreyle olan ilişkisi Castree'nin belirttiği 7 temel özellikle çerçevelenebilir: Özelleştirme, Piyasalaştırma, Kurlsızlaştırma (Deregölasyon), Piyasa Dostu Yeniden Düzenleme (Regölasyon), Devlet Hizmetlerinde Piyasa Araçlarının Kullanımı, Sivil Toplumda 'Destekleyici Mekanizmaların' Teşviği, 'Kendi Kendine' Yeten Birey ve Toplulukların Yaratılması (Castree, 2011).

Neoliberalizmin 7 özelliğinden ilki olan özelleştirme; biyofiziksel çevreye dahil olan toprak, su, yeraltı kaynakları, atmosfer, ormanlar ya da bunların bileşenlerinin (örneğin bir mercan resifi ya da nadir ağaçlar gibi) bireyler, topluluklar ya da firmaların özel kullanımı ya da satışı için çevrilmesi (çitlenmesi) demektir. Doğanın önce toplumsal olarak sahip olunan, devlete ait ya da sahipsiz unsurlarının özel mülkiyete geçmesi demektir. Özelleştirme, mülksüzleştirmenin ve ortaklaşım (müşterek) sorunsalının ilk basamağını oluşturur.

Biyofiziksel alana ilişkin neoliberal bir etki olarak piyasalaştırma, özelleştirmeden ayrı düşünülemez. Çünkü üzerinde özel mülkiyet ilişkisi kurulan nesnelerin meta olarak piyasaya sunulması daha kolaydır (Çoban vd., 2015, s. 405). İnsan dışı dünyanın sağladığı mal ve hizmetlerin fiyatlandırılması yoluyla yeni bir gelir akışı yaratılması (piyasalaştırma) ve daha önce devlet, halk ya da belirli toplulukların ortaklaşa yararlandığı bu gelirlerin özel ellere geçmesi (özelleştirme) ilişkisi piyasalaştırmanın özelleştirmeyi öncelediği bir sistem yaratır. İnsan dışı dünyanın bu yolla alış-satış ilişkisine indirgenerek biyofiziksel bağlamından koparılmasıdır. Böylelikle doğal çevrenin kendisi ve sağladığı mal ve hizmetlerinin fiyatlandırılması, ontolojik olarak doğanın varlığının yerine piyasa mantığının yerleşmesi, doğanın araçsallaştırılmasına yol açar. Ayrıca daha önce halkın veya belirli toplulukların fiili kullanımında olan biyofiziksel unsurların, piyasalaştırılarak ve özelleştirilerek ücretsiz erişimin kaybedilmesi (veya ücretli erişim bile olsa başka ellere geçmesi) anlamına gelir. Suyun ve kanalizasyon sistemlerinin özelleştirilmesi ve piyasalaştırılması, eski dönemlerdeki kürk ticareti ve köle ticaretlerinin neoliberal ekonominin sunduğu yeniliklerdir. Su veya toprak gibi piyasaya dahil edilemeyen hava unsuru ise, emisyon ticareti mekanizmasıyla kapitalist ilişkiler ağına dahil edilebilmektedir (Çoban vd., 2015, s. 406).

Üçüncü olarak; kurlsızlaştırma veya deregölasyon, devletin toplum ve çevre yararına gerçekleştirdiği çeşitli müdahalelerden ve kural koyma sorumluluğundan vazgeçmesi anlamına gelir. Devlet düzenlemelerini azaltma/kaldırma uygulamalarıyla devletlerin yerine getirebileceği işlevleri üstlenmesi için yeni yarı-devlet (quasi-state) veya devlet destekli (state-sanctioned) aktörlerin yaratılmasını sağlar (Castree, 2010, s. 1728). Doğanın araçsallaştırılmasını içeren bu neoliberal anlayışta devlet, vatandaş ve firmalar arasında kâr ve zarar temelinde bir ilişki gelişir. Bunun ortaya çıkmasına neden olan birtakım durumlar bulunur. İlki, genel olarak 'devletin başarısızlığı' (Bakker, 2003) olarak adlandırılan ve mali ve yönetsel yetersizliğinden kaynaklanan, devletin vatandaşları iyi kalitede ve uygun fiyatta sunamadığı hizmeti sağlama yolunda geri çekilmesi ve/veya devretmesidir. İkinci gerekçe ise, serbest piyasa koşullarında etkinlik gösteren firmalara devlet 'başarısız' olmasa bile bunu devretmek istemesidir. Her iki koşulda da devletin o hizmet alanından geri çekilerek biyofiziksel doğayı piyasanın ellerine bırakması durumu söz konusudur.

Doğanın neoliberalleşmesine yönelik sunulan ilk üç ilkeyle çok ilgili olan dördüncü özellik, piyasa dostu yeniden düzenlemeler (reregölasyon)'dır. Yeniden kurallaştırma (Çoban vd., 2015) olarak da formülleştirilebilen bu düzenlemeler, yeni ekonomi programları gereği doğanın özelleştirilmesi ve piyasalaştırılmasını sağlayan, devlet organları eliyle yapılan yasal değişiklikleri içerir. Böylece, biyofiziksel dünyanın sermaye lehine el değiştirmesi amacıyla kimi zaman ulusal devlet kimi zaman da ulus-üstü (Dünya Ticaret Örgütü [DTÖ] ve Dünya Bankası [DB] gibi) kuruluşlar eliyle neoliberal dönüşüm desteklenmektedir. Yeniden düzenlemeler olmaksızın kapitalist birikim eksik kalacağı

için kuralsızlaştırmadan farklı olarak, yeni kurallarla piyasa düzeninin oluşumu sağlanmaktadır (Çoban vd., 2015, ss. 410-411).

Devlet yalnızca özel sektöre alan tanımakla kalmaz, aynı zamanda devlet hizmetlerinde piyasa araçlarının kullanımı da olasıdır. Kısacası devletin, rekabetçi ortamda etkinlik gösteren özel sektör firmaları gibi hareket eder ve etkinlik göstererek ekonomik anlamda verimli hale getirilmesidir. Biyofiziksel dünyaya ait su ve petrol gibi stratejik öneme sahip doğal kaynaklar; iç piyasalar, maliyet geri kazanımı ve bütçe sınırlandırması gibi önlemlerle mevcut devlet hizmetlerinin işleyişini daha piyasa benzeri bir hale getirilir (Castree, 2010, s. 1728).

Neoliberal devletler, biyofiziksel kaynaklara erişim veya koruma konusunda yetersiz kaldıklarında, bu alanlarda sivil toplumda “destek mekanizmalarının” güçlü bir biçimde teşvik edilmesi yoluna giderler. Yeni toplumsal hareketler (YTH), hayır kurumları, sivil toplum kuruluşları (STK), cemaatler, yerel topluluklar devletin geri çekildiği veya “yetersiz kaldığı” boşluğu doldurma görevi üstlenirler ancak bu görevleri de yerine getirirken mevcut neoliberal düzenle uyumlu olmaları beklenir. Böylece, aslında “neoliberal anlaşılmayı” baştan kabul ederek kendilerine sunulan alanlarda etkinlik göstererek neoliberal rızayı üretmeye mahkûm edilmektedirler. Serbest piyasanın yarattığı çevresel yıkımı kısıtlı olanaklarla düzeltmeye “teşvik edilen” (zorlanan) topluluklar hâline gelirler (Castree, 2011, ss. 8-9). Özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısıyla birlikte ortaya çıkan Dünya Doğayla Koruma Vakfı (WWF), Greenpeace gibi uluslararası çevreci kuruluşlar ile Türkiye’de etkinlik gösteren Türkiye Erozyonla Mücadele Ağaçlandırma ve Doğal Varlıkları Koruma Vakfı (TEMA) gibi yerel ölçeklerdeki çevreci kuruluşlar her ne kadar büyük bütçeli ve ileri gelen STK’lar olsalar da neoliberal ekonomi ve siyasal sistemin açıklarını kapatmaya yeterli değildir.

Yasal ve ekonomik düzenlemeler devlet-toplum-sermaye üçgeni içinde, neoliberalleşmeyi doğrudan sağlayan temel araçlara eklenen STK’lar ve türevlerine ek olarak kendi kendine yeten birey ve toplulukların oluşturulması da sürece dahil edilmektedir. Castree’ye göre, neoliberal politikalar, bireylerin doğayla ilişkisini özgür seçim temelinde düzenlemeyi hedeflerler ve bireysel ya da yerel düzeyde “öz-yeterlilik” yaratmaya çalışırlar (Castree, 2011, ss. 9-10). Böylece neoliberalizm, toplumun doğayla ilişkisini kolektif olmaktan çıkarabilir.

Son iki özellik, bireye ve sivil topluma olan vurgusundan dolayı önceki beş özellikten farklılaşır. Polanyi’nin ‘Büyük Dönüşüm’ (1986) kitabında sermaye grupları (klasik liberalizm bağlamında) ve devlet ilişkisinin doğa üzerindeki dönüştürücü etkisi irdelenmiştir. Son iki özellikle birlikte devlet araçlarına ek olarak birey ve toplulukların devreye girmesi neoliberal ekonomi politikalarının özgün hâlini gözler önüne daha fazla sermektedir. Özellikle çevre koruma konusunda bireylere “yüklenen” görev ve sorumluluklarla birlikte neoliberal politikaların arka planda kalması bir yanılsamaya yol açmaktadır. Bireyci etik (Çoban vd., 2015, s. 416) anlayışı nedeniyle doğal varlıklarla kurulan toplumsal ilişki zedelenir ve doğaya bireysel anlamlar yüklenebilir. Bu da herkese ait olan ortak varlıkların bireyler tarafından kişiselleştirilmesine ve meta ilişkisinin kurulmasına yol açar.

Harvey’in (2021) ve diğer kuramcılarının belirttiği üzere neoliberalleşmenin, devletin sermaye karşısında geri çekilişi veya zayıflaması söz konusu olmadığı tezi, Castree’nin yukarıda üçüncü maddede sözü edilen devletin geri çekilmesi ve deregülasyon ile çelişmediğini belirtmek gerekir. Belki, Bakker’in (2003) vurguladığı uygulamadaki başarısızlık savunusu sert bir eleştiri olarak değerlendirilebilir -ya da neoliberalizmin eşitsiz dağılımı gereği her coğrafi bölge ve ülke için geçerli olmayabilir-, ancak yine de devletin zayıfladığı tezini doğrulayacak yeterli veri sunmaz.

Doğanın neoliberalleşmesi tezinden de; devleti doğal çevre üzerindeki etkisinden vazgeçtiği veya doğal çevre üzerinde güçsüzleştiği anlamına gelmemekle birlikte; doğal kaynaklar üzerindeki mutlak gücünü özel girişimlerle paylaştığı ve/veya ekonomik olarak gelir sağlanabilecek yeni alanlar açtığını anlamalıyız. Bu anlamıyla; yeraltı madenler, ormanlar, dereler, denizler, yer üstü zenginlikler devletin araçsallaştırılması

yoluyla, yeni kazanç alanları yaratmak amacıyla özel girişimleri teşvik eder, onlar için hukuki zemin sağlar. Dolayısıyla doğanın neoliberalleştirilmesi sürecinin yukarıda sayılan ilkeleri, birbiriyle çelişmeyen, tam tersi birbirini destekleyen ve birbirine girişik ve bütüncül bir nitelik oluşturan bir süreç oluşmasını sağlar.

Castree'nin sıralamış olduğu 7 neoliberalleşme unsuru, bütün bir süreci özetlese de devlet, uluslararası örgütler, sınıf mücadelelerinin etkilerinin azalması, küreselleşme, sermayenin devletten talepleri ve baskıları gibi başka etmenler de eklenebilir. Özellikle devletin sermayeyle ilişkisine Çoban vd. keyfi yönetim, otoriterleşme, denetimsizleştirme ve yoksunlaştırma/mülksüzleştirme (2015, s. 417-433) gibi unsurlar da ekleyerek bu tartışmayı devlet-sermaye ekseninde daha da geliştirmiştir.

Keyfi yönetim gerek kamu otoritesinin gerek şirketlerin hukuka aykırı hareket etmesidir. Yönetim erki yasalara, yönetmeliklere ve yargı kararlarına uyma konusunda seçici davranmakla kalmaz, aynı zamanda uymayan şirketlere de göz yumarak ya da destek olarak sermaye lehine hareket alanı da sağlar. Kısacası kamu otoritesi yalnızca kendisinin kurallara uyma konusunda seçici davranmasıyla değil, şirketlerin de yaptıklarına göz yumarak keyfi bir yönetim sergiler. Keyfi yönetimle çok ilişkili olan bir unsur olarak otoriterleşme, yargı kararlarına uymamanın ötesinde lidere olan mutlak bağlılık ilişkisiyle de kendisini gösterir. Bu bağlılık kimi zaman ekonomik performansların iyiye gitmesiyle sağlanırken, kötü ekonomik koşullar altında kimi zaman yapısal olmayan ek ödeme gibi ekonomik yollar veya ideolojik düşünce benimsetme (endoktrinasyon) ve şiddet ile de sağlanabilir. Bireyci etik anlayışının da desteğiyle neoliberal otoriteye karşı başkaldırının önüne geçilir. Keyfi yönetim gerçekleştirebilen kamu otoritesi, bunu otoriter uygulamalarına borçludur (Çoban vd., 2015, s. 422).

Yargı kararlarına ilişkin keyfi yönetimlere karşın açılan pek çok davada yönetim suçlu bulunurken zaman zaman da yargı kararlarına müdahaleler yoluyla sermaye-kamu otoritesi lehine sonuçlanabilmektedir. Hukuk sisteminin işletildiği durumlar göz önüne alındığında keyfi işlemlere yönelik mücadeleler sonuç vermekle birlikte yargısal denetimi devre dışı bırakan siyasi uygulamalar nedeniyle denetimsizleştirme, neoliberalleşme sürecinde sermaye ve kamu otoritesinin işlerini kolaylaştıran unsur olabilmektedir. Yargısal denetimi işlevsiz hale getiren uygulamalar arasında dava açma sürelerinin kısaltılması, mevzuatların karmaşıklığı ve sık sık değiştirilmesi yer alabilir. Kimi zaman da iktidar, birtakım meslek odalarını yetkisizleştirerek ve işlevsizleştirerek denetimsizleştirmenin önünü açmaktadır (Çoban vd., 2015, s. 426). Sermaye ve devlet iş birliğiyle doğanın neoliberalleştirme sürecindeki son unsur yoksunlaştırma/mülksüzleştirmedir, ancak bu unsur sonraki başlıklarda daha ayrıntılı biçimde incelenecektir.

2.2 Kavramsal Olarak Mülksüzleştirme ve Su-Metalaşma-Mülksüzleştirme İlişkisi

Mülksüzleştirme, Karl Marx'ın Kapital'inin 1. cildinin sonunda "İlk/İlksel Birikim" (Primitive Accumulation) başlığı altında incelenmiştir. İngilizce çevirisinde geçen "expropriation" kavramı, mülksüzleştirmenin yanı sıra kamulaştırma, el koyma ve gasp gibi anlamlara da gelmektedir. Birikim, artı değer sermayeye yeniden çevrilmesi (Marx, 2018, ss. 560-562) ve işçilerin sömürülmesi sürecidir (2018, s. 616). Mülksüzleştirme yoluyla birikim, Adam Smith'in 'önceki birikim' ve Marx'ın 'ilk(sel) birikim' dediği sermayenin oluşumunun ilk aşamasını anlattıkları, ancak Harvey'in, bu olgunun günümüze değin süregelmesi üzerine kullandığı bir kavramdır (2019, s. 129). Ancak burada Kapital'in Almanca baskısında "sogenannte" yani "sözde" ifadesinin yer alması, Smith'e olan gönderme olarak okunabilir. Çünkü Marx, ilk birikimin Smith tarafından yalnız bir sermaye birikim süreci olmasını eleştirirken ironik bir üslup kullanmıştır. Asıl gerçeklik, Marx, ilk(sel) birikimin mülksüzleştirmenin acı gerçeklerini saklamak için kullananları kınadığıdır (Marx'tan aktaran; Angus, 2024, s. 105).

Harvey'e göre bu birikim biçimi çeşitli yollarla bir süreç içerisinde gerçekleşmeye devam etmektedir: toprağın metalaştırılması ve özelleştirilmesi ve köylü nüfusun zorla

yerlerinden edilmesi; çeşitli mülkiyet haklarının (ortaklaşım, kolektif, devlet vb.) özel mülkiyet haklarına dönüştürülmesi; ortaklaşımardan yararlanma haklarının bastırılması; emek gücünün metalaştırılması ve alternatif (yerli) üretim ve tüketim biçimlerinin bastırılması; varlıklara (doğal kaynaklar dahil) el konulmasına yönelik sömürgeci, yeni-sömürgeci ve emperyal süreçler; başta toprak olmak üzere mübadelenin ve vergilendirmenin parasallaştırılması; köle ticareti ve tefecilik, ulusal borç ve nihayetinde ilksel birikimin radikal araçları olarak kredi sistemi (Harvey, 2019, ss. 129-130). Mülksüzleştirme yoluyla birikimin enstrümanları, biçim değiştirerek ancak benzer yöntem ve amaçlarla günümüzde de sürmektedir. Bu enstrümanlara ek olarak; sınıf mücadeleleriyle kazanılmış ve daha sonra kısıtlamalar veya ilgalar ile karşılaşmış emeklilik, ücretli izinler, eğitim ve sağlık izinleri gibi farklı ortak mülkiyet biçimleri de sayılabilir (Harvey, 2021, s. 169).

Harvey, neoliberal kapitalist sistem içinde mülksüzleştirme yoluyla birikimin dört temel özelliğinden söz eder. Bunlar; özelleştirme ve metalaştırma, finansallaşma, kriz yönetimi ve manipülasyonu ve devlet eliyle yeniden dağıtımdır (Harvey, 2021, ss. 169-174). Neoliberal ekonomide başta su gibi eskiden topluma ait olan birçok kaynağın özelleştirilmesi (genellikle Dünya Bankası'nın zoruyla) ve kapitalist birikim mantığına eklenmesi (Harvey, 2019, s. 130), diğer küresel çevre ortaklaşımalarının (toprak ve hava) giderek tükenmesi, sermaye-yoğun tarımsal üretim biçimleri dışında her şeyi engelleyen habitat bozulmalarının çoğalması da aynı biçimde doğanın her biçimiyle toptan metalaştırılmasının bir sonucudur. Neoliberalizmin, her türlü kamusal hizmeti ve suyu özelleştirme dalgası, "ortaklaşımaları çitleme"nin de yeni bir dalgasına işaret etmektedir. Ayrıca bunları yaparken, geçmişteki gibi, bugün de halkın iradesine rağmen zorla kabul ettirmek için devletin gücü sıklıkla kullanılmaktadır (2019, s. 132).

Devletlerin neoliberal ekonomi politikalarına geçişte en çok başvurdukları yöntem özelleştirmedir. Özelleştirme, yukarıda da değinildiği gibi, kazanç sağlanan kamuya ait olan doğal kaynaklar ve fabrikaların özel girişimlere devredilmesi yöntemidir. Var olan piyasalara ait işletmeler veya doğal kaynaklar (madencilik gibi) özel şirketlere devredilmesi kuşkusuz klasik liberal ekonomi mantığı içinde de kabul gören bir yöntemdi, ancak var olmayan alanlar için yeni piyasalar yaratmak, neoliberalizmin alametifarikalarından biridir. Su gibi yaşamsal ve kamu sağlığını yakından etkileyen ögenin özel şirketlere devredilmesi suyun bu özelliklerinin niteliğini ve erişilirliğini etkilemektedir. Pek çok ülkede -başta Thatcher yönetimindeki İngiltere'de- özelleştirmelerin ilk adımını su hizmetleri oluşturmuştur. Arjantin, Güney Afrika, Hindistan vb. gelişmekte olan ülkeler, haberleşme ve ulaşım ile birlikte su hizmetlerini de özelleştirmeyi öncelemişlerdir. Ancak su gibi doğal kaynaklar, kamu adına devletin himaye etmesi gereken varlıklar olması gerekir (Harvey, 2019, ss. 140-143). Canlılığın dünyayla kurduğu ilk ilişkiler suyla gerçekleşmiş ve insanlık su kıyılarında uygarlık yaratmışlarken, suyun insan ile olan organik bağının bir başka aracı tarafından meta hâline getirilerek satılır olması, mülksüzleştirme en görünür durumlarından biridir. Aynı zamanda 1970'ler ile başlayan yeni bir ilksel birikim sürecidir. Sonuç olarak, insan doğaya yabancılaşmaktadır.

Su, diğer doğal kaynaklar gibi hem doğrudan alınıp satılabilen bir meta hem de başka metaların üretim süreçlerine dahil olan bir girdi olarak iki farklı işleve sahiptir. Suyun doğrudan alınıp satılması, günümüzde de suya doğrudan plastik/cam şişelerde alıp tüketmeyle ilgiliyken, ikinci durum, üretilen bir tişörtün üretim zincirinde sudan yararlanılmasına işaret eder. Örneğin günde 1,5-2 litre su tüketmemizin yanı sıra, bir fincan kahve içmek için, kahvenin üretim zincirinde başından sonuna 140 litre su harcanması, suyun kahve üretimindeki girdisini gösterir (Yılmaz, 2013, s. 132). Her iki durum da suyun metalaşmasının farklı iki boyutunu göstermektedir. Ne Marx ne de Polanyi, metalaşma üzerine olan çözümlemelerinde belirli bir su piyasasından söz etmişlerdir. Ancak 20. yüzyılın ikinci yarısına geldiğimizde su doğrudan alınıp satılan bir meta unsuru olmuştur. Ancak ikinci durum olarak metalaşma sürecinde suyun bir girdi olması sanayileşmeyle birlikte var olmuştur.

Suyun insan emeği olan diğer metallerden farklı olarak tıpkı toprak gibi doğanın bir bileşeni olmasından dolayı suyun metalaşmasının sonuçları, diğer ürünlerin metalaşmalarından farklıdır. Bu fark, sınırsız olmayan bir doğal kaynak olmasından ve kapitalist üretim içerisinde tüm üretim süreçlerine bir girdi olmasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla su, kapitalist üretim sürecinin önemli bir unsuruyken, aynı zamanda su kaynaklarının tükenme olasılığından dolayı kapitalist üretim için bir engel olma olasılığı da taşır. Suyu aynı zamanda toprak gibi diğer doğal bileşenlerden ayıran özelliği de hem tarımsal hem de endüstriyel üretime girdi olabilmesinden doğar (Yılmaz, 2013, s. 30). Doğal olarak toprağın da üretime girebilmesi için suya gereksinim olmasından dolayı, suyun metalaşması, toprağın metalaşmasından da farklı sonuçlara yol açabilir. Lauderdale Paradoksu'ndan yola çıkılacak olursa, su, kuşkusuz hava ve toprak gibi en bol bulunan unsurlardan biridir. Ancak temiz ve içilebilir -bunlara işlenebilir ve kullanılabilir özellikleri de eklenebilir- su, sınırsız veya o kadar da bol miktarda olmadığından, kapitalist üretim sisteminde bir kıtlık yaratılmasına yol açabilir. Kıtlığın oluşmasıyla beraber suya erişim sermayeye tahsis edilebilen bir duruma geldiğinde zenginleşmenin bir yolu hâline de gelebilir. Örneğin, dağlardan akan ırmaklardan yararlanan köylüler, ırmağın başına kurulan bir fabrikanın, atıklarını ırmağa boşaltması sonucunda o ırmaktan yararlanamazlar. İrmağın tüm somut ve soyut getirisi insanlar için ortadan kalkmış olur.

Suyun diğer metallerden ayrılan bir özelliği de -tıpkı rüzgâr, dalga ve güneş gibi- bir enerji üretebilme potansiyelinin olmasıdır. Bu bakımdan rüzgâr, güneş ve dalga alınıp satılabilir bir meta veya bir girdi değilken -henüz- suyun hem enerji potansiyeli olması hem doğrudan alınır satılır meta hem de bir ürün girdisi (tarımsal ve endüstriyel) olması açısından kapitalist üretim ilişkileri içerisinde çok özel bir yere sahiptir. Suyun kinetik enerjisi çok eski dönemlerden beri su değirmenleri olarak pek çok ürünün üretiminde (tahıl, ahşap, kâğıt, tekstil ve metal gibi) ortaklaşa kullanılmaktaydı. Keza suyun kinetik enerjisini elektrik enerjisine dönüştürme fikrinin de erken kapitalizmin bir ürünü olduğunu belirtmek gerekir. Modern anlamıyla sudan elektrik enerjisi üretimi, fabrikaların kendi enerjisini sağlamaları amacıyla yakınlara kurulan küçük santrallerle gerçekleştirilmiştir. Bununla birlikte, modernleşme ve kalkınmacı ekonomi döneminde (20. yüzyıl ilk üç çeyreği) barajlar elektrik üretimi amacıyla dünyanın pek çok yerinde kalkınmanın simgesi hâlini almıştır (Erensü, 2016, s. 49).

Suyun endüstriyel üretimle birlikte kapitalist üretim ilişkileri içinde metalaştığı açık bir olgu olarak gözükmemektedir. Ancak suyun neoliberalleşmesi, 20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren karşımıza çıkmaktadır. Bunu sağlayan etmenler de kuşkusuz uluslararası örgütlerin uyguladığı ve dayattığı birtakım politikalar olmuştur. Bu uluslararası kurum ve kuruluşlar suyun metalaşması sürecinde sermayenin çevreye yayılmalarında büyük rol oynamaktadır. Neoliberalizmin uluslararası kuruluşları arasında da birinci bölümde sayılan Birleşmiş Milletler (BM), Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası (DB), Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) ve Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) yanı sıra Dünya Su Konseyi (DSK/WWC), Su İşbirliği İçin Uluslararası Komite (SIUK/ICWC), Uluslararası Su Kaynakları Birliği (USKB/IWRA) Aral Denizi İçin Uluslararası Fon (IFAS) ve Asya Kalkınma Bankası (AKB/ADB) (Yılmaz, 2013, s. 100) gibi daha bölgesel örgütler de suyun metalaşma sürecinde uluslararası anlaşmalara imza atmaktadırlar. Suyun metalaştırıldığı neoliberalleşme süreci, aynı zamanda bir mülksüzleştirme politikasıdır.

Suyun mülksüzleştirmeye konu olmasının arkasında uzun bir tarih yatmaktadır. Swyngedouw (2005), suyun mülksüzleştirilme uygulamalarının dört aşamada gerçekleştiğini belirtir. İlk aşama, batıda 19. yüzyıla dek süren kentin genellikle varlıklı mahallelerine su sağlayan küçük özel işletmeler dönemi ile başladı. Bu dönemde öncelik, varlıklı kısımlara yatırım yaparak kazanç sağlamaydı. İkinci aşama, belediyeçilik dönemi; Birinci Dünya Savaşı yıllarına kadar genel vergi gelirleriyle kent geneline inşa edilen altyapı yatırımlarıdır. Kar elde etme ikincil önemdeyken, önceki dönemlerde ortaya çıkan sağlık sorunları bu dönemi biçimlendirmiştir. Üçüncü aşama, belediyeler yerine ulus-

devletlerin su hizmetini gündemlerine alarak kamu hizmeti olarak altyapı sağlamasıdır. Dolayısıyla devlet öncülüğünde sosyal ve ekonomik bir politika olarak uygulandı. Büyük barajlar ve kanallar bu dönemde devlet eliyle inşa edildi. Su hizmetleri ulusallaştırıldı; istihdam yaratma, özel sektörden yatırım mallarına talep yaratılması ve son olarak temel ortak üretim ve tüketim mallarının (su, eğitim, konut vb.) hem ücretli işçiler hem de sanayi için sübvansiyonlu fiyatlarla sağlanması hedefleri vardı. Devlet etkin rol oynayarak bu süreci 1970'lere dek sürdürdü. Bu yıllardan sonra başlayan dördüncü aşama ise, küresel ekonomik durgunluk nedeniyle devletin hizmet sağlama politikalarından çekilmesiyle sonuçlandı (2005, ss. 83-86).

Dördüncü aşamanın da kendi içinde beş sonucu olmuştur. İlki, devletin artan bütçe zorlukları ve ekonomik sıkıntılar karşısında refah politikalarının azaltarak, bunun yerine borç batağındaki sanayi sektörlerinin ve altyapı programlarının desteklenmesine geçişi olmuştur. İkinci olarak, özelleştirme, kuralsızlaştırma ve piyasalaştırma eğilimlerinin artması izlenmiştir. Üçüncüsü, devlet kurumlarının, piyasa odaklı bir yönetime geçişine izin verilen yönetim modeli benimsenmiştir. Dördüncüsü, ekolojik bilinçlenmenin yaşandığı ve buna bağlı olarak su tüketimini azaltmaya yönelik taleplerin artmasıyla birlikte özel su şirketlerinin çevreci görünüm ardına saklanarak işlemeye devam ettikleri yeşil aklama (greenwashing) ekonomisi ortaya çıkmıştır. Son ve en önemlisi olarak, yatırımcılar sermaye birikimi için sudan yararlanabilecekleri yeni alanlar keşfetmeye başlamışlar, ortaklaşmalar özelleştirilmiş, mevcut kapitalist-ekonomik süreçler yeniden yapılandırılmış ve yeni ürünlere yapılan yatırımlarla su, birikim stratejilerinin bir parçası hâline getirilmiştir. Böylece ortak mallar kamulaştırılıp ardından özel sektöre devredilerek küresel para ve sermaye akışlarına dahil edilmiştir (2005, ss. 86-87).

3. Türkiye’de HES’lerin Ekonomi-Politigi

Türkiye toplamda 110,5 milyar m³’lük teknik ve ekonomik anlamda tüketilebilecek yeraltı ve yerüstü su potansiyeline sahip bir ülke olsa da artan nüfus ve bilinçsiz tüketimler nedeniyle su zengini bir ülke değildir. 2022 yılı itibarıyla kişi başına düşen su miktarı bakımından (1.322 m³/yıl) su kıtlığı çeken ülkeler (1.000-3.000 m³/yıl) konumundadır¹. Buna karşılık Türkiye’nin yıllık yüzey akışı 186 milyar m³’ü bulan yerüstü su potansiyeli bulunmaktadır (DSİ, 2021, s. 7). Bu potansiyelin tamamının enerjiye dönüştürülmesi hâlinde Türkiye’nin yıllık 433 milyar kWsa (kilowatt-saat) brüt hidroelektrik gücü olduğu bulunmaktadır. 216 milyar kWsa teknik anlamda değerlendirilebilir potansiyele sahipken, ekonomik, toplumsal ve çevresel açılardan yapılabilir düzeyde yılda 180 milyar kWsa’lık hidrolik enerji potansiyeli vardır. 2024 yılı itibarıyla geliştirilen potansiyel ise yıllık 160 milyar kWsa’tır. 2023 yılı sonunda (DSİ, 2023b, s. 25). Türkiye 2023 yılında yerli ve ithal kaynaklar dahil net olarak 322.162 GWsa (322 milyar kWsa) elektrik enerjisi üretmiş; buna karşılık net 325.947² GWsa (326 milyar kWsa) elektrik enerjisi tüketimi gerçekleşmiştir (yaklaşık olarak tüketimin %98,7’sini karşılayabilecek bir üretim kapasitesi bulunmakta). Üretilen elektriğin %19,4’ü hidrolik güçten gelmektedir. Kurulu güç açısından ise, Türkiye’deki santrallerin mevcut tüm elektrik üretebilecek nominal güçleri toplamı 107.837 MW’tır. Kurulu güçlerin içinde hidroelektrik santrallerinin payı 31.934 MW ile %29,6’ya denk gelmektedir.³ Hidroelektrik santraller %30’luk payla Türkiye’de kurulu güç açısından en yüksek kaynak iken, ortaya çıkan elektrik enerjisi bakımından ithal kömür ve doğalgazdan sonra %20’yle üçüncü sırada gelmektedir. Üretilen enerjinin yüzde 42’si hidrolik dışında,

¹ Bu miktar yıldan yıla düşmektedir. 2000 yılında 1.652 m³ iken, 2022 yılında 1.322 m³’e düzenli düşüşler yaşanmıştır (ayrıntılı bilgi için bkz. DSİ: Faaliyet Raporları, <https://dsi.gov.tr/Sayfa/Detay/759>).

² TEİAŞ ve EÜAŞ Türkiye’de elektrik üretim ve iletimle ilgili olarak Türkiye Elektrik Üretim-İletim A.Ş. (TEAŞ)’ın alt kuruluşlarıdır. Ancak iki kurum da üretim ve tüketim için farklı sayılar vermişlerdir (TEİAŞ bu sayıları brüt üzerinden vermektedir. TEİAŞ’a göre, üretim; 326.301, tüketim; 330.307 GWsa). EÜAŞ faaliyet raporları, üretime dayalı olarak net ve daha ayrıntılı bilgiler sunması nedeniyle üretimle ilgili verilerde dikkate alınmaktadır.

³ EÜAŞ, bu noktada da DSİ ile ayrılmaktadır. DSİ’ye göre, toplam hidroelektrik santrallerinin kurulu gücü 32.379 MW ile yüzde 30,2’ye denk gelmektedir. DSİ bu verileri, brüt veya net olarak belirtmemektedir.

sırasıyla rüzgâr, güneş, jeotermal ve biyokütle santrallerinden sağlanmaktadır. Yenilenebilir enerji kaynaklarından üretilen elektriğin %46'sı ise hidrolik güçten sağlanmaktadır (EÜAŞ, 2024).

Mevcut su gücünü potansiyel akış gücü kullanılarak elektrik enerjisine dönüştürebilmek için barajlar ve kanal (nehir) tipi santrallerden yararlanılmaktadır. Su (hydro) gücünden yararlanılarak elektrik enerjisi üretilmesine hidroelektrik, bunların bulunduğu tesislere de hidroelektrik santrali (HES) denmektedir. Sudan elektrik enerjisi üretme, barajlar, akarsu, dalga ve gelgitler aracılığıyla gerçekleştirilebilir. Bu çalışmada akarsudan yararlanılan HES'ler ele alınacaktır. HES, çalışma ilkeleri gereği potansiyel enerjiye sahip suyun bir savaktan geçirilerek elde edilen kinetik (hareket) enerjisini, suyun düştüğü yerde türbinler aracılığıyla mekanik enerjiye ve mekanik enerjinin de jeneratör yardımıyla elektrik enerjisine dönüştürülmesi anlamına gelir (Süme & Fırat, 2020, ss. 2-3). Türkiye'de su gücünden iki türde elektrik üretilmektedir: barajlar ve akarsular. Barajlar, su tutma kapasiteleri olan maliyetli ancak yüksek enerji sağlanabilen yapılar, nehir tipi HES'ler ise akan suyun sağladığı avantajla düşük maliyetli ve daha düşük enerji üretilen santrallerdir. Depolama kapasitelerinin dışında HES'ler, kurulu güçlerine⁴ göre de mikro (1 kW-200 kW), mini (200 kW-1 MW), küçük (1 MW-10 MW), orta (10 MW-50 MW) ve büyük (50 MW üzeri)⁵ olarak da sınıflandırılır (2020, ss. 5-6).

HES'lerin Türkiye'deki tarihi 20. yüzyılın başlarına değin uzanmaktadır. Türkiye'de ilk HES 1902 yılında kurulup 1910 yılında elektrik alınmaya başlanan Tarsus'ta Tarsus Çayı üzerine kurulan su değirmenine bağlı 2 kilowatt'lık bir dinamoyla kurulmuş ve buradan elde edilen Türkiye'de ilk kez üretilmiş olan elektrik ile dönemin kasaba halkı yararlanmıştır (Dinçel, 1973, s. 9). Ardından cumhuriyetin ilk HES'i Trabzon-Akçaabat'ta 1925 yılında kurulup 1929 yılında elektrik alınmaya başlanan Visera (Işıklar) HES olmuştur (Küçükuşurlu, 2011, s. 102). Bu tarihten sonra Türkiye'nin dışa açılımcı ve kalkınmacı ekonomi politikaları gereği, yeni inşa edilen fabrikaların gereksinimlerini de karşılayabilmek adına enerjide kendi dışa bağımlılığı azaltıcı su gücüne dayalı projeler geliştirildi. Bu enerji projelerini geliştirmek, araştırmak ve incelemek için 1935 yılında Elektrik İşleri Etüt İdaresi (EİE) kurulmuştur (Dinçel, 1973, s. 14). O döneme dek Türkiye enerjisini taş kömüründen sağlarken, suyun gücünü yeni yeni keşfediyordu. Türkiye geneli toplam 126 MW'lık enerji üretiminin yalnızca 5 MW'ı (%0.04) su gücünden elde ediliyordu (TEİAŞ, 2023a).

Üretimi artırma ihtiyacı ve su kullanımını düzenlemek doğrultusunda 1953 yılında 6200 sayılı yasa ile yerüstü ve yeraltı sularından yararlanmak amacıyla Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü (DSİ) kurulmuştur (Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğüne, 1953). Ardından yıllar içerisinde barajlar ile elektrik üreten santrallerin inşası gündeme gelmiş ve ilk büyük HES'i olan Sarıyar Barajı 1951'de Sakarya Irmağı üzerinde inşasına başlanmış ve 1956'da tamamlanmıştır. Aynı yıl Seyhan Barajı⁶ açılmıştır (1953-1956). Bunları Hirfanlı (1959), Almus (1966), Kesikköprü (1966), Gökçekaya (1972), Keban (1975), Hasan Uğurlu (1981), Suat Uğurlu (1981), Aslantaş (1984), Oymapınar (1984), Karakaya (1987), Altınkaya (1988), Kapulukaya (1989), Karacaören (1989), Kılıçkaya (1989), Menzelet (1989), Adıgüzel (1989) barajlarının inşaları izlemiştir (Yiğitbaşıoğlu, 1996, s. 178).

1935'te 5 MW kurulu hidrolik gücü olan Türkiye, 1970 yılına geldiğinde 725, 1989 yılında ise 6.597 MW'lık kurulu güç ile büyük bir ilerleme katetmiştir (TEİAŞ, 2023a). Bu haliyle genel olarak üretilen elektrik enerjisinin %41'i HES'lerden üretilmeye başlanmış oldu. 1989 yılı sonunda Türkiye'de elektrik üretmek amacıyla inşa edilmiş 87 HES

⁴ Kurulu güç, santrallerde bulunan tüm gruplara ait jeneratörlerin normal koşullarda ürettiği güçlerin toplamıdır (TEİAŞ, 2023)

⁵ Kurulu güçleri açısından HES'leri mikro 1-100 kW, mini 100 kW-1 MW, küçük 1 MW-10 MW (Gökdemir vd., 2012, s. 21) olarak; piko 1-10 kW, mikro 10 kW-500 kW, mini 500 kW-2 MW, küçük 2 MW-25 MW (Aslan vd., 2004, s. 21) veya mikro 1-500 kW, düşük 501 kW-15 MW, orta 15 MW-100 MW ve yüksek 100 MW ve üzeri (Sarıkaya, 2012, s. 9) olarak da sınıflandırılabilir. Türkiye'deki HES'lerin yarısı 10 MW altında olduğu için sıralamayı daha ziyade kabaca 10 MW, 10 MW-100 MW arası orta ve 100 MW üzeri olanlar yüksek kapasiteli HES olarak adlandırılacaktır.

⁶ "Barajlar Kralı" takma adıyla da bilinen Süleyman Demirel, bu projede mühendis olarak çalışmış ve inşaat süreci içerisinde (DSİ) genel müdürlüğüne getirilmişti (Komşuoğlu, 2003, s. 93).

bulunmaktaydı. Özellikle 1980 sonrası çok sayıda HES inşası gerçekleşmiş olması neoliberalleşmeden ayrı düşünülemez. Keza 1989 yılında özel girişimlerle ilk HES kurulumu gerçekleşmiştir: Çayköy (Aksu) HES (DSİ, 2024b). 2000'li yıllara gelindiğinde özel sektörün hidroelektrik üretimindeki payı hızla artmaya başlamıştır. Özellikle baraj tipi HES'ler, yapım maliyetleri yüksek olduğu için toplam 754 HES içerisinde 579 n-HES'in (2023 yılı itibarıyla) kamuya ait 8 tanesi hariç (EÜAŞ, 2024) kalanı özel şirketler tarafından işletilmektedir. Bunlar dışında özel şirketler tarafından işletmede olan 97 adet baraj tipi HES⁷ bulunmaktadır (DSİ, 2024b). 2023 yılı sonu itibarıyla toplam 31.934 MW hidroelektrik kurulu gücünün içinde kamunun payı 14.183⁸ MW ile %44,4'e denk düşmektedir (EÜAŞ, 2024). 1955-2023 yılları arasında DSİ tarafından 70 HES inşa edilmiş (DSİ, 2024a), bunların 25'i özelleştirilmiş, 45 HES EÜAŞ tarafından işletilmeye devam etmektedir (EÜAŞ, 2024, s. 23). Bu HES'ler, -kuşkusuz Türkiye'nin en büyük yatırımlarından olan- Atatürk, Keban, Karakaya, Hirfanlı, Altınkaya, Ilısu, Yusufeli, Deriner gibi büyük barajları içermektedir. Bu gibi büyük yatırımların devlet kontrolünde kalması, ancak onlarca HES'in özelleştirilmesi ve yüzlerce n-HES'in ise özel şirketler tarafından işletilmeye başlanması arkasında da ekonomi-politik gerekçeler bulunmaktadır.

3.1. Türkiye'de Suyun Metalaşması Süreci

Türkiye'de elektrik piyasasının oluşmasıyla neoliberal ekonomik modele geçiş paralel ilerlemiştir. 1984 yılında çıkarılan 3096 sayılı yasa ile Türkiye Elektrik Kurumu (TEK) dışındaki (özel) kuruluşların elektrik üretimi, iletimi, dağıtımı ve ticareti ile uğraşmaları serbestleştirilmiştir (Türkiye Elektrik Kurumu Dışındaki Kuruluşların Elektrik Üretimi, İletimi, Dağıtımı ve Ticareti İle Görevlendirilmesi Hakkında Kanun, 1984). Bu yasaya göre; özel sektör üç farklı yolla piyasada var olabilirdi. Birincisi, daha önce de adı geçen Yap-İşlet-Devret (YİD) yöntemi; madde 7 ve 8'e göre, girişimcilerin, yaptıkları santralleri 99 yıl boyunca işletme hakkına sahip oldukları ve 99 yıl sonra devlete bedelsiz olarak devredilmesini tanımlamaktadır. Bu süre daha sonra 49 yıla indirilmiştir (Erensü vd., 2016, s. 13). Bu yasa, enerjinin metalaştırılması için ön koşul olarak devletin, sermaye lehine doğal kaynakların kullanımının önünü açarak bir piyasa oluşmasını sağlamaktadır. İkinci yöntem olan İşletme Hakkı Devri (İHD), kamuya ait santrallerin işletme haklarının belirli süre için özel şirketlere devredilmesidir. Üçüncü olarak otoprodüktör denilen şirketler ise, kendi enerji gereksinimlerini karşılayacak ölçüde elektrik üretmelerine izin verilen şirketleri ifade etmektedir (Türkiye Elektrik Üretim İletim Anonim Şirketi ve Türkiye Elektrik Dağıtım Anonim Dışındaki Kuruluşlara, 1985).

3096 sayılı yasanın özel girişimlere sağladığı olanakları genişletmek amacıyla 1994 yılında bu kez YİD yöntemi için girişimcilere kolaylıklar sağlayan 3996 sayılı yasa çıkarılmıştır (Bazı Yatırım ve Hizmetlerin Yap-İşlet-Devret Modeli Çerçevesinde Yaptırılması Hakkında Kanun, 1994). Bu yasaya göre, YİD yöntemi resmîleşmiş ve YİD yöntemiyle işleyen şirketlere yönelik al-ya da-öde garantisi gibi avantajlar sağlanmıştı (Erensü vd., 2016, s. 13). Aynı yıl ülkede yaşanan en büyük ekonomik krizlerden biri olan 1994 krizinden (Çiller hükümeti) çıkış için bulduğu çözümlerden biri de özelleştirme yolunun açılması olmuş ve 4046 sayılı Özelleştirme Uygulamaları Hakkında Kanun yürürlüğe girmiştir (1994). Bu yasayla birlikte ileride sıklıkla başvurulacak olan KİT'lerin özelleştirilmesinin önü açılmasına olanak sağlanmıştır. YİD yönteminin yanı sıra bir de Yap-İşlet (Yİ) yöntemli uygulamalar da yasal çerçeveye düzenlenmiştir. 1997'de çıkarılan 4283 sayılı yasayla özel şirketlerin kamuya devretme koşulu aranmaksızın elektrik üretimi yapabilmeleri mümkün kılınmıştır. 4046 sayılı yasanın yanı sıra Anayasa'nın "Devletleştirme" başlıklı 47. maddesi, gerçekleştirilen değişiklikle "Devletleştirme ve

⁷ 2024 yılı verilerine göre; 2 adet göl tipi, 1 adet topuk santrali ve 1 adet isale hattı ile birlikte toplamda 680 adet işletmesi özel şirketlerde olan HES bulunmaktadır (DSİ, 2024b). Bu sayılara pek çok kaynakta farklı miktarlarda rastlanabilmektedir. Bu nedenle DSİ'nin kendi hazırladığı istatistikler bu çalışmada öncül kabul edilmektedir. Bunlar dışında YİD, İHD ve lisanssız olarak özel sektöre ait santraller de bulunmaktadır ancak sayısına erişilememiştir.

⁸ DSİ'nin faaliyet raporuna göre bu değer 14.314 MW'tır (DSİ, 2023a).

Özelleştirme” olarak yeniden başlıklandırılmış, böylece özelleştirme uygulamalarına anayasal zemin de hazırlanmış oldu (Erensü vd., 2016, s. 13).

Bunlara ek olarak yapılan yasal düzenlemelerin önde gelenlerinden biri “Enerji Piyasası Düzenleme Kurumunun Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun” ile gerçekleştirilmiştir. 2001 yılındaki ekonomik krizin hemen ardından çıkarılan 4628 sayılı ile Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu (EPDK) kurulmuş ve elektrik piyasasının özelleştirilmesine yönelik ciddi bir adım atılmıştır (Erensü vd., 2016, s. 13). EPDK’nin asıl işlevi bu noktada elektrik piyasasının liberalleştirilmesi olmuştur (*İşadamı Olsam HES’e Yatırım Yaptırdım*, 2007). EPDK’nin kuruluşu 1999 yılı öncesi Türkiye’de gerçekleşen yüksek enflasyonist ortamlarından bir çıkış olarak IMF’den kredi alabilmesi için verilen bir niyet mektubuyla gerçekleşmiştir.

Elektrik Piyasası Kanunu’na (EPK) dayandırılarak 2003 yılında “Su Kullanım Hakkı Anlaşması Yönetmeliği” yayımlanmış ve hidroelektrik üretimi gerçekleştiren tüzel kişiliklerin DSİ ile anlaşma imzalaması gerekmektedir. Ancak bu yönetmelik, yalnızca elektrik üretme hakkını değil, aynı zamanda suyun kullanım hakkını (tasarruf hakkını), yani doğal bir kaynak olan suyun özelleştirilmesini de serbest bırakmaktadır. Bu yasaya dayanarak ortaklaşım olarak kullanılan dereler ve yeraltı suları, özelleştirilerek bir tüzel kişiliğin mülkiyetine geçirilmek istenmektedir. Kalkınma ve enerjide dışa bağımlılığı azaltma gibi gerekçelerle inşa edilen HES’ler kuşkusuz ekonomide önemli rol oynasa bile HES’lerin, suyun alınıp satılır bir meta hâline dönüştürdüğü gerçeği de söz konusudur. Anayasa’nın 168. maddesine göre (Anayasa, 1982) doğal varlıkların ve kaynakların aranması ve işletilmesi hakkı devlete aittir. Aynı Anayasa maddesinde, arama ve işletmesinin gerçek ve tüzel kişilere belirli bir süre için devredilebileceği izni, bu kişilerin uymaları gereken şartlar ve gerekli gözetim ve denetimin devletçe yapılması kesinleştirilmiştir. Ancak doğal kaynakların özelleştirilmesi öngörülen bir uygulama değildir (“Türkiye’de Sular Hukuku ve Özelleştirme”, 1999).

Söz edilmesi gereken bir diğer önemli konu da Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED) yönetmeliğinin düzenlenmesi ve sıklıkla değişime uğramasıdır. İlk kez kabul edildiği 1993 yılından 2022 yılına değin 23 kez değişikliğe uğramıştır (ÇŞB, 2025a). İlk ÇED yönetmeliğinde 50 MW ve üzeri kurulu güce sahip olan n-HES’ler ÇED olumlu kararı zorunluluğu aranıyordu. 10-50 MW arası olan HES’ler ise seçme ve eleme ölçütlerine göre yapılan değerlendirmeler sonucunda olumlu, olumsuz ya da gerekli değildir sonuçları alınabilmekteydi. 2008 yılında çıkarılan yönetmelikte 25 MW ve üzeri için ÇED zorunluluğu getirildi ve 0,5 MW üstüne ise seçme ve eleme ölçütleri uygulanması kararlaştırıldı. 2011 yılında düzenlenen yeni yönetmelikte ise alt sınır 0,25 MW’a düşürülmüştür. Ardından 2013 yılında çıkarılan yeni yönetmelikte ise seçme-eleme ölçütlerine bağlı olan HES’lerin MW gücü 1 MW-25 MW arası olarak yeniden belirlenmiştir. 2014 yılında kurulu gücü 10 MW ve üstü olan HES’ler ÇED gerekliliğine bağlı kılınırken alt sınır 1-10 MW arasına çekilmiştir (ÇŞB, 2025a). İlk kabul edildiği 1993 yılı ile 2023 yılları arasında yapılan başvuruların 7.437 tanesi olumlu, 77’si olumsuz, 77.434’ü gerekli değildir ve 1.358’i ÇED gereklidir kararı almıştır (ÇŞB, 2025b). Dolayısıyla günümüzde 10 MW ve üzeri olan HES’ler için ÇED olumlu kararı aranmaktadır. 1-10 MW arası için seçme-eleme ölçütlerine göre gereklidir veya değildir kararı verilebilir ve 1 MW altı ÇED yönetmeliğinden muaf tutulmaktadır.⁹

Türkiye’de bulunan 754 HES’in yüzde 50’si (380 adet) 10 MW altında kurulu güce sahiptir. 2008 ve sonrasında kurulan 597 HES’in 299’u da 10 MW altındadır (DSİ, kişisel iletişim, 18 Şubat 2025). 10 MW altı olan 299 HES toplamda 1.800 MW enerji üreterek -ki bu, Türkiye’nin en büyük ikinci HES’i olan Karakaya’nın ürettiği enerjiye ancak denktir-, toplam HES gücünün yalnızca yüzde 5,5’ine karşılık gelebilmektedir. Dolayısıyla kurulan

⁹ Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı’nın 2025 yılı verilerine göre; 1993 yılından başlayarak 2024 yılı Aralık ayı sonuna dek toplam 8.078’i olumlu, 88’i olumsuz, 80.870’i ÇED gerekli değildir ve 1.422 tanesi ise ÇED gereklidir kararları alınmıştır. Genel sektörel dağılımına bakıldığında ÇED olumlu kararlarında %27 ile enerji ve yine %27 ile petrol-madencilik sektörlerinin toplamda yarından fazlasını oluşturduğu görülmektedir. Olumlu kararlarının ve ÇED gerekli değildir kararlarının içinde HES’lerle ilgili oranları tespit edebilmek kolay değildir. Ancak ilgili bakanlığın yayımladığı 31 yıllık olumlu ÇED kararları listesinde yer alan bilgilere göre; 8.078 olumlu kararın 592’si doğrudan HES’lerle ilgilidir (ÇŞB, 2025b).

HES'lerin -özellikle 2010 ve 2021 yılları arasında çok yoğun biçimde n-HES kurulmuştur- yarısı ÇED yönetmelikleriyle de uyumlu olarak olumlu kararı alması zorunlu sınırının altında tutularak hem çevresel etkilerini azaltıcı önlemler almaktan muaf tutulmakta hem de toplam enerji üretimi içerisinde çok düşük bir paya sahip olarak çok bir katkı sağlamadığı görülmektedir. Dolayısıyla önce hukuk yoluyla altyapısı hazırlanan bir sermaye yaratım süreci işlenmiş, ardından suyun özel kimselere kiralanarak -49 yıllığına- yerel halkın kullanım hakkı elinden alınmış ve sermaye birikim süreci hızlandırılmış olmaktadır.

HES'lerin neoliberal politikalar doğrultusunda hız kazanarak ilerlemesini sağlayan bir diğer araç da Acele Kamulaştırma Kararları (AKK) olmuştur. AKK'ler n-HES'lerin bu denli hızlı yayılmasını sağlayan en önemli baskı araçlarından biridir. Hukuken yapılan düzenlemelerin en kestirme yolu olarak görülebilir (Erensü, 2017, s. 128). Esasında AKK 2942 sayılı yasanın 27. maddesine göre; yurt savunması ve olağanüstü durumlarda gerekli olan taşınmaz mallara el konulması olarak belirtilmektedir. Bunu da 3634 sayılı Milli Müdafaa Mükellefiyeti Kanunu'na dayandırmaktadır. Dahası henüz ilk maddede kamulaştırma için kamu yararı gerekliliği koşulu konmuştur. (Kamulaştırma Kanunu, 1983). Yasanın ilk hâlinde; "Bakanlar Kurulu" tarafından alınan "kanunlarla" yapılma yükümlülüğü olan kamulaştırma koşulları, 2018 yılındaki değişiklikle, Bakanlar Kurulu yerine "Cumhurbaşkanınca" ve "kanunlara" ek olarak "Cumhurbaşkanlığı kararnameleriyle" ibareleriyle değiştirilmiştir. AKP döneminden önce AKK Resmî Gazete kayıtlarına göre yalnızca iki kez gerçekleştirilmiştir. Ancak 2004 yılından 2025 yılı başına dek 2.438 AKK alınmıştır. 2018 yılına değin Bakanlar Kurulu tarafından 1.272, Cumhurbaşkanı kararlarınca 1.166 Acele Kamulaştırma kararı çıkarılmıştır. Yalnızca Bakanlar Kurulu ve Cumhurbaşkanı değil, aynı zamanda EPDK da bir dönem (2004-2012 yılları arasında) AKK alabilmekteydi (Enerji Piyasası Düzenleme Kurumunca Yapılacak Kamulaştırmalarda 2942 Sayılı Kamulaştırma Kanununun 27nci Maddesinin Uygulanmasına Dair Karar, 2004). 2004-2023 yılları arasında EPDK tarafından elektrik piyasasına ilişkin toplam 2.026 kamulaştırma kararı alınmış. AKP döneminde, ilk AKK'nin alındığı 2004 yılı ile 2025 yılı başına dek; Bakanlar Kurulu, Cumhurbaşkanı ve EPDK'nin toplamda almış olduğu AKK sayısı 3.277 olarak tespit edilebilmektedir.

EPDK'nin her yıl yayımladığı Faaliyet Raporlarına göre, yalnızca 2010, 2011, 2012, 2013 yıllarındaki elektrik piyasasına ilişkin alınan AKK'lerin HES, termik, rüzgâr, biyogaz ve jeotermal santralleri ayrımı yapılmıştır. Ancak bunlar da "acele kamulaştırma/kamulaştırma kararı alınmıştır" ibaresi yerine, "kamulaştırma işlemleri yürütülmüştür" olarak nitelendirilmektedir. Dolayısıyla sayılar belirtilmiş olsa bile kaçının AKK'sinin kabul edildiği bilinmemektedir (EPDK, t.y.). 2014 ve sonrası EPDK raporlarında elektrik piyasasına ilişkin AKK'lerin sayısı gizlenmekteyken, doğalgaz ve petrol piyasalarında gerçekleştirilen AKK'ler belirtilmekteydi. 2004 yılındaki Faaliyet Raporu'nda açıkça kamulaştırma talep eden tüzel kişilerinin bir listesinin de bulunması, bu AKK'lerin kamu yararından ziyade sermaye birikimi adına özel girişimcilere rant alanı sağladığını göstermektedir. Bu özelliğiyle AKK'lerin kamu yararı amacını gütmedikleri ortadadır. Hatta 2020 yılıyla birlikte EPDK, kamulaştırma başvurularını başvuru sistemleri üzerinden elektronik ortamda almaya başlayarak vatandaşın işini de kolaylaştırmaktadır (EPDK, 2021, s. 112). Bu yıla kadar EPDK, raporlarında AKK kararlarını gizli tutmaktayken, 2020 ve sonrasında alınan AKK'ler bu kez ayırım olmaksızın toplam olarak yeniden paylaşılmaya başlanmıştır.

Tablo 1. Yıllar İçerisinde Kabul Edilen EPDK'ye Ait Elektrik Piyasasıyla İlgili AKK'ler ile Bakanlar Kurulu ve Cumhurbaşkanı Kararları Doğrultusunda Çıkarılan Toplam AKK ve HES AKK'leri

AKK'ler	YILLAR										
	<2004	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
EPDK	-	3	12	9	33	82	116	166	195	223	201
HES / B.K.	-/2	-/1	-/6	-/7	-/13	-/17	-/11	-/18	1/33	67/171	95/283
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
HES / EPDK	87	59	43	212	33	98	82	62	102	108	-
HES / B.K. ve CB.	73/264	10/100	7/165	2/129	16/113	17/150	10/165	5/229	3/161	5/193	12/191
EPDK'ye Ait Enerji Piyasasına Yönelik Alınan Toplam AKK Sayısı										2.026	
Bakanlar Kurulu ve Cumhurbaşkanı Kararlarının Toplam AKK Sayısı										3.277	
Toplam AKK Sayısı										5.303	
HES'lerle İlgili Alınan Toplam B.K. ve C.K. Sayısı										323	

Kaynak: EPDK Faaliyet Raporları ve Resmî Gazete.

Bakanlar Kurulu ve Cumhurbaşkanı'nca 2004 ve 2024 yılları arasında yayımlanan AKK'ler kapsamında "HES" ve "hidroelektrik" taramalarına göre 323 adet AKK bulunmaktadır. Bunların içinde toplamda 419 HES¹⁰ doğrudan bu yolla önce kamulaştırılıp ardından özelleştirilerek kurulmuştur. Yine EPDK'nin 2010-2013 yılları arasındaki verilerine göre; elektrik piyasasına ait AKK'lerin içinde kaçının HES'le ilgili olduğu verilerine de ulaşılabilir. Yalnızca bu dört yıl içinde 592 HES'le ilgili işlemleri yürütülmüştür. 2008 ve sonrasında 597 HES kurulduğu bilindiği üzere, B.K. ve C.K.'lerinden çıkan 419 HES'le ilgili AKK'ler de EPDK verileri içerisinde değerlendirilmiş denebilir. Elbette bu sayısal verilerin resmî makamlarca kesin biçimde yayımlanan veriler olmadığı unutulmamalıdır. Ancak yine de B.K. ve C.K. AKK'lerinin yüzde 10'unun doğrudan doğruya HES'lerle ilgili AKK'ler ve olduğu ve 400'den fazla HES'i ilgilendirdiği açıktır. Buna ek olarak EPDK'nin aldığı AKK'ler içerisinde her ne kadar HES'lerle ilgili doğrudan AKK sayısı verilmemiş olsa bile, en yoğun geçen 2010-2013 yılları arasındaki elektrik piyasasına ilişkin 785 AKK'nin 592 HES'le ilgili olması, HES'lerin ne denli piyasaya devlet eliyle sokulmak istendiğini gözler önüne sermektedir. Bu açıdan HES'ler (özellikle n-HES'ler), öncelikle devletin çıkarmış olduğu yasalarla ekonomik bir pazar hâline gelmesinin temelleri atılmış, ardından iktidarın sürekli değişiklik yaptığı ÇED raporlarıyla dönem içindeki kurulacak olan HES'lere yargısal denetimden uzak tutmuş ve son olarak da savaş durumlarında kullanılmak üzere kamu yararı güden bir yasa maddesi (2942), özel ve kamu HES'lerini kolaylıkla ve hızlıca pazara sokabilmek amacıyla bir araç hâline getirilmiştir. Bu haliyle suyun ve doğanın neoliberal uygulamalarla gerek Harvey gerekse Castree'nin belirttiği üzere, yasal ve hukuki zemin çerçevesinde metalaştırıldığı ve sermaye birikimi sağladığı görülmektedir.

2004 yılının Türkiye için enerji dönüşümünün başlangıç yılı olmasının nedeni, daha önce ifade edildiği üzere, DB raporlarında yer alan hidroelektrik gücün devlet ya da özel kuruluşlar tarafından canlandırılması önerileri olmuştur. Enerji alanındaki özelleştirmelerin önü, DB tarafından gelişmekte olan ülkelere borç verme karşılığı olarak "özendirici" politikalar kapsamında açılmıştır. Türkiye de dünyadaki özelleştirmeci neoliberal gelişmelere uyum sağlayarak bu talepleri yerine getirmiştir. Hatta öyle ki, özelleştirmelerin yapılabilmesi için tüzel kişilerin talepleri dikkate alınmaya başlanmıştır. Özellikle 2004 yılındaki EPDK Faaliyet Raporunda görüldüğü üzere 32 özel şirketin kamulaştırma talebinin alındığının yayını ve 2020 yılında dijital ortamda bu uygulamanın girişimciler lehine kolaylaştırılması göstermektedir ki; EPDK, özel girişimcilerin arazi satın almak istemeleri özel mülk sahiplerince reddedilince, başvuruları alıp, kamu yararı olarak nitelendirdikten sonra acele kamulaştırma kararı alarak, özel hukuk tüzel kişileri olarak belirttiği sermaye sahiplerinin işlerini hızlandırmaktadır.

¹⁰ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi <https://www.resmigazete.gov.tr> web sitesi kaynağında "Acele Kamulaştırma" başlığı aramasıyla elde edilebilir.

Marx'ın ilkel birikim, Harvey'in ise el koyarak mülksüzleştirme dediği kavramların neoliberal dünyada suyun metalaşması üzerinden işlemlerini anlayabilmek adına yukarıdaki süreç oldukça açıklayıcıdır. Dahası kamu yararı gözetilmesi gerekliliği olan AKK'ler kamuya ait taşınmazların özelleştirilmesiyle kişiye yarar hâline dönüşmektedir. Kaya'nın belirttiği 2008 yılına ait bir kamulaştırma işlemine karşı açılan iptal davası kararına göre; "...*'accelelilik hali'nin somut olarak belirtilmediği... mülkiyet hakkının korunması, kullanılması ve sınırlandırılması yönünden belirsizlik yarattığı...*" ifadeleriyle özel işletme için alınan AKK'nin yürütmesinin durdurulması kararı verilmiş, ancak yapılan işlemin kamu yararı değil, özel hukuk tüzel kişisi (kısaca sermayedar) çıkarı gözetildiği anlaşılmıştır (Kaya, 2016, s. 88). Kısaca, özellikle n-HES'ler için yapılan pek çok düzenlemenin, çıkarılan yönetmelik ve yasaların, bir mülksüzleştirme politikası olarak algılanabilir. İstisna olarak kullanılan bir yöntem olan AKK, AKP döneminde n-HES'ler ve başka pek çok "hizmet" adına bir bir meşruiyet yolu olarak görülmüştür. Öyle ki, dönemin EPDK başkanı Yusuf Günay;

"Ben bir iş adamı olsam, mutlak suretle Hidroelektrik Santrallere (HES) yatırım yapardım. HES'leri gözüm kapalı tavsiye ediyorum. AB sürecinde bundan iyi bir yatırım göremiyorum ... Bize gelen tüm müteşebbisleri (gidin su kaynaklarına yatırım yapın) diye yönlendiriyoruz. Yerli kaynaklara yatırım yapılması çok hoşuma gidiyor. Bu konuda Enerji Bakanlığı ve Devlet Su İşleri ile uyum içinde çalışıyoruz. 2006'da kadar HES yatırımları için toplam 3 bin MW'lık lisans verdik. Bu anlamda 2007'nin çok daha verimli bir yıl olacağını düşünüyorum" (İşadamı Olsam HES'e Yatırım Yapardım, 2007) diyerek, sermayeyi bu "kazançlı" alana çekmeye çalışmıştır.

Kırsalda özellikle 2008 yılından sonra yeniden keşfedilen suyun ekonomik getiri gücü ve kolaylaştırıcı yasal mevzuatlar, sermayenin hızla birikim yapmasına ve kırsalda yaşayanların ise gerek özel mülkiyetlerini gerek ortaklaşımını hızla kaybetmelerine yol açmıştır. 2020 yılına değin yoğun biçimde tercih edilen n-HES'ler son yıllarda çekiciliğini yitirmiş olsa gerek. Gösterişli yayılımı son yıllarda azalmışsa da sermayenin rant alanları kentte devam etmektedir. Benzer mülksüzleştirme uygulamaları bu kez Şubat 2023 depremlerinden sonra Kentsel Dönüşüm Yasası'nda yapılan değişikliklerle, "mevcut kentsel ve kırsal alanlar" Kentsel Dönüşüm Başkanlığı'nca üzerinde yerleşim bulunsan bile "rezerv alan" olarak belirlenebilecektir (Gençer, 2023).

Türkiye'de HES'lerin ekonomi-politik durumunun özetlenmeye çalışıldığı Türkiye'de HES'lerin ekonomi-politik durumu kısaca özetlenecek olursa; Türkiye'nin su kullanımı üzerinden kalkınmacı ve modernleş(tir)meci anlayışı 1930'lardan başlayarak günümüze değin ulaşmıştır. Su ve politika yapıcılar arasında çok sıkı ilişkiler olması, DSİ gibi bir kurumun hem başbakanlık hem de cumhurbaşkanlığı yapan iki önemli siyasal figür çıkarmasından anlaşılmaktadır. Demirel de Özal da büyük projeli barajların mimarları olmuşlar ve başa geçtiklerinde suyun gücünün kullanımı adına adımlar atmışlar. GAP başta olmak üzere gerek bölgesel gerekse ülke çapında inşa edilen pek çok proje Türkiye'nin kalkınmacı ekonomi anlayışını yansıtmıştır. Özellikle Fırat ve Dicle ırmaklarına inşa edilen HES'ler, söz konusu ırmakların yurt dışına çıktıktan sonra topraklarından geçtiği ülkeler olması nedeniyle de stratejik öneme sahip olmuşlar. Ancak 2000 sonrası n-HES elektrik üretimine katkılarının yüzde 6 dolaylarında kalması ve yalnızca ülke içinde doğup denize dökülmelerinden dolayı, ne böyle bir elektrik üretebilecek potansiyelleri vardır ne de stratejik önemleri. 2008'den sonra AKP ile başlanan n-HES enflasyonu, bir derede 5-6 adet santralin kurulmasına, yöre halkının suya erişiminin kısıtlanmasına, sermaye birikimine ve aktarımına hizmet ettiği, bunu yaparken de devlet aygıtlarının cömertçe kullanıldığı ve hukukun defalarca kez delindiği keyfi yönetim modelinden başka bir sonuca yol açmamaktadır.

HES'lerin 1980'lerin ortalarına kadar bir gereksinim olduğu kadar aynı zamanda mega projeler olmaları nedeniyle kalkınmacılığı işaret eden simgesel anlamları da vardı. Özellikle 1980'lerde Güneydoğu Anadolu'da başlayan PKK terörüne karşı bir yatırım projesi olarak adımları atılan GAP'ın, bölge halkının kalkınması açısından da siyasal bir niteliğe bürünmüştü (Kaygusuz & Arsel, 2005, s. 159). Kısacası HES'lerin yalnızca teknik

gereksinim olarak elektrik üretiminden çok siyasal boyutları hem geçmiş kalkınmacı dönemde hem de günümüz neoliberal dünyasında önemli yer etmektedir.

Tablo 2. 2024 Yılı Elektrik Üretiminin Kaynaklara Göre Dağılımı

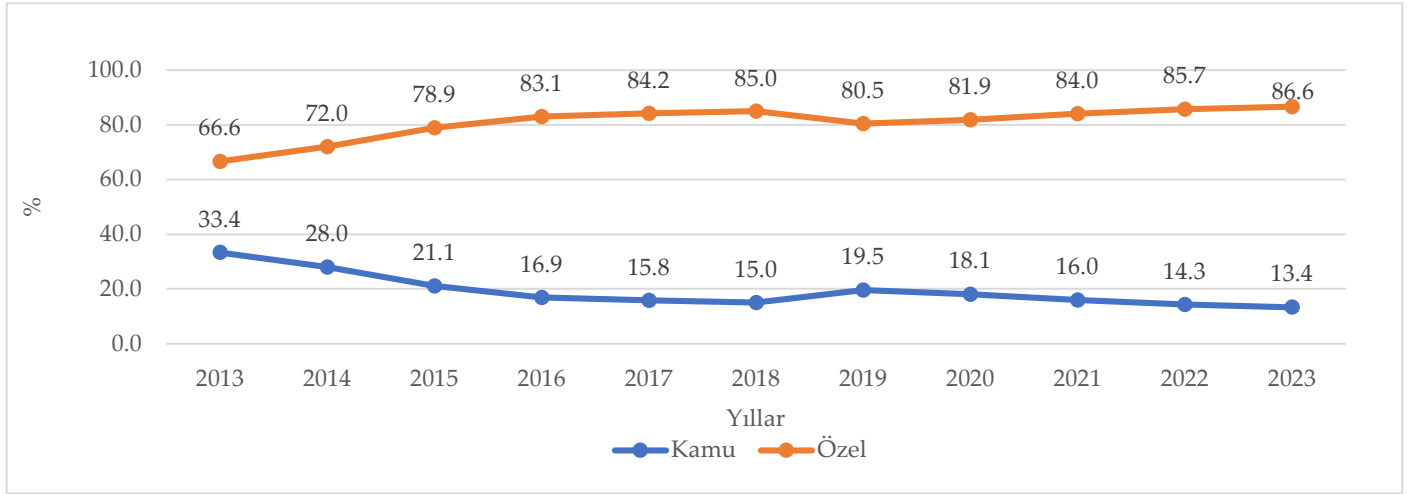
Ad	Üretim (Mwh)	%
Akarsu	17.535.733,589	5,11
Asfaltit Kömür	264.372,672	0,08
Atık Isı	930.180,541	0,27
Barajlı	55.546.019,608	16,17
Biyokütle	9.031.544,806	2,63
Doğal Gaz	65.253.932,162	19,00
Fuel Oil	1.074.168,979	0,31
Güneş	25.804.382,814	7,51
İthal Kömür	75.247.166,167	21,91
Jeotermal	11.110.994,154	3,23
Linyit	40.738.647,43	11,86
LNG	0,00	0,00
LPG	0,00	0,00
Motorin	2.896,56	0,00
Nafta	0,00	0,00
Rüzgar	36.717.855,815	10,69
Taş Kömür	4.241.275,449	1,23
Toplam	343.499.170,746	100

Kaynak: (TEİAŞ, 2025).

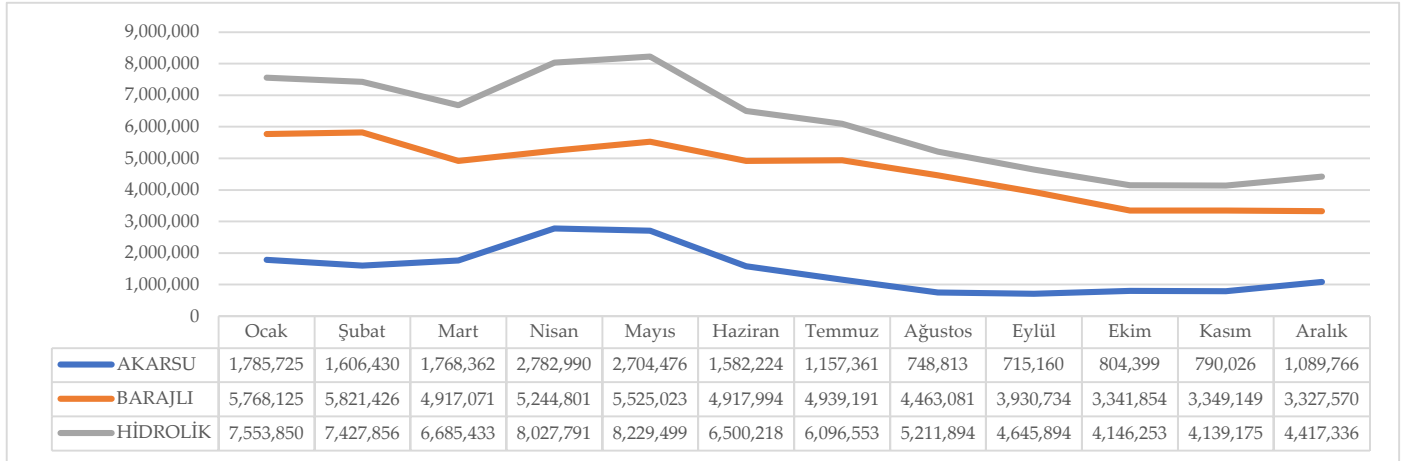
Türkiye'nin, 2023 yılı içinde 322.162 GWsa'lık elektrik enerjisi üretebilen bir ülke olduğu yukarıda belirtilmişti. N-HES'lerin ekonomik getirilerine bakıldığında, 8'i devlet, 571'i özel işletmede olan toplam 579 n-HES 2024 yılı içerisinde 17.535 GWsa enerji üretmiş ve üretilen toplam 343.500 GWsa elektrik enerjisi içinde %5,1'lik bir paya sahip olmuştur. Bu durumla n-HES'ler, ithal kömür, doğalgaz, baraj HES'ler, linyit, rüzgar ve güneş enerjilerinin ardından, jeotermal ve biyokütlenin önünde yedinci en çok elektrik üreten santraller olarak karşılaşılmaktadır (TEİAŞ, 2025). Kurulu güç açısından ise, 2023 yılı sonu EPDK verilerine göre n-HES'lerin toplam 8.297,26 MW kurulu güce sahip olup, toplam elektrik üretiminde lisanslı kurulu güç içerisindeki payı %8,62'dir (EPDK, 2024).

Üretilen toplam elektrik enerjisinin kamu ve özel sektör arasındaki oranda kamu aleyhine olan makas git gide açılmaktadır. 2023 yılı sonu itibarıyla özel sektörün brüt üretimi %86,6'ya çıkmıştır. Kurulu güç açısından ise bu oran %80,7'dir. EÜAŞ'ın verilerine göre, 2023 yılı sonunda kamu payı olarak tespit edilen 44.257 GWsa enerji, 1988-1989 yılı itibarıyla erişilen enerji üretimindeki kamu payıydı (EÜAŞ, 2024, s. 20). 1980'lerin ortalarında başlayan özelleştirme girişimlerine rağmen 2008 yılına değin kamu payında sürekli artış görülmektedir. Bu, ilk yıllarda enerji yatırımlarının özelleştirilmesinden kaçınıldı olarak yorumlanabilir. Ancak kamu işletmelerinin ulaştığı en yüksek miktar olan 2008 yılıyla birlikte kamu kaynaklarıyla üretilen elektrik enerjisi hem miktar hem de oransal olarak sürekli bir düşüş hâlinindedir. Üretilen hidroelektrik enerjinin içerisindeki devlet kuruluşlarına ait olan payı ise daha yakın bir dağılım sergilemektedir. Bunda kuşkusuz Türkiye'nin en büyük yatırımlarından olan hidroelektrik baraj göllerinin devlet işletmesinde olmasının payı bulunmaktadır. Üretilen 62.606 GWsa hidroenerjinin %57'si

özel kuruluşlara aitken, %43'ü kamu kuruluşları tarafından sağlanmaktadır (EÜAŞ, 2024, ss. 19-23).

Grafik 1. Türkiye Brüt Elektrik Üretimine Kamu ve Özel Sektöre Göre Dağılımı (2013-2023). (Kaynak: TEİAŞ, 2025)

Grafik 2. Türkiye Yıllık Hidroelektrik Üretimine Kaynaklara Göre Dağılımı. Kaynak: (TEİAŞ, 2025). (Kaynak: Genel Yıllık İşletme Neticesi, (TEİAŞ, 2024).)

Türkiye'nin enerji ihtiyacı gelişen teknolojik yatırımlar ve üretim hacminin büyümesiyle artmış olduğu gibi, bu ihtiyacı karşılayacak enerji yatırımları ve üretimi de artmıştır. Yukarıda da değinildiği üzere, Türkiye gereksinim duyduğu elektriğin yaklaşık %97'sini karşılayabilecek kapasiteye erişmiştir. Hidroelektrik enerjinin de payı bu noktada önemlidir. Dışa bağımlılığı azaltıcı yatırımlar olarak büyük HES projeleri üretilen toplam elektriğin %20'sini karşılamaktadır. Ancak küçük ölçekli n-HES'lerin tamamı enerji üretiminde yalnızca %5'lik bir katkı sunmuştur (2024 yılı içerisinde). Çok büyük çoğunluğu özel işletmelere ait olan bu tür HES'lerin ekonomiye katkıları sınırlı olmaktadır. Bu sınırlılığa neden olan etmenlerin başında ülkenin yağış rejiminin bir bölge hariç (Doğu Karadeniz) düzensiz olması gelmektedir. Erensü'nün, Castree'nin biyofiziksel dünyanın özellikleri üzerinden belirttiği pürüzlerin başında su gelmektedir. Çünkü su, "işbirliğine gelmeyen bir meta" (uncooperative commodity) olarak adlandırılır (Bakker, 2003). Onun iş birliğine gelmeme durumu, sürekli devingen olmasındandır. Su, dışsal etmenler tarafından toprak, hava, orman gibi doğal kaynaklara göre daha hızlı etkilenebilir ve dönüşebilir. Yağış olmadığı zaman dereler ve göller kurur, fazla yağışta taşkınlar gerçekleşir. Akarsu yatakları birkaç on yılda bir yer değiştirebilir. Taşdığı alüvyonlar bereket getirebilir, bir körfezi doldurabilir veya ticareti değiştirebilir. İşte bu özelliklerinden dolayı su, özellikle akarsular, kolaylıkla meta hâline getirilebilir bir unsur değildir. N-HES'ler ekonomik anlamda bu açılarından diğer yenilenebilir doğal kaynaklar

gibi süreklilik göstermeyen enerji kaynaklarıdır. Zira, TEİAŞ'ın anlık olarak yayınladığı elektrik üretim göstergelerinden de (TEİAŞ, 2025) anlaşıldığı üzere mevsimsel yağışlara bağlı olarak belli aylarda üretim düşmekte veya yükselmektedir. Üretilen enerji miktarı süreklilik göstermemektedir. Benzer durum baraj HES'lerde de söz konusuysa, barajların su depolamasından dolayı yıl boyu enerji üretebilmeleri mümkündür; ancak n-HES'ler kurak geçen aylarda Doğu Karadeniz bölgesi dışındaki diğer bölgelerdeki derelerin kuruması nedeniyle enerji üretimleri sıfırlanmaktadır. Doğu Karadeniz bölgesinin yıl boyu yağış alması ve yüksek dağlardan akan erimiş kar sularıyla sürekli akış gerçekleşmesi sayesinde enerji üretimi sürebilmektedir.

Türkiye'deki yasal düzenlemelere göre, n-HES'lerde su cebri¹¹ boruya aldıktan sonra dere yatağındaki habitatın devamlılığı için suyun, son on yıllık ortalama akımının en az %10'luk kısmını dere yatağında bırakmalıdırlar; buna can suyu denir. 2019 tarihli Resmî Gazete'de yayımlanan "Su Kullanım Hakkı Anlaşması"na göre;

"Doğal hayatın devamı için mansaba bırakılacak su miktarı projeye esas alınan son on yıllık ortalama akımın en az %10'u olacaktır. Çevre Etki Değerlendirme (ÇED) sürecinde ekolojik ihtiyaçlar göz önüne alındığında bu miktarın yeterli olmayacağının belirlenmesi durumunda bu miktar artırılabilir. Belirlenen bu miktara mansapta ortaya çıkan diğer su hakları ayrıca ilave edilecek ve kesin proje çalışmaları belirlenen toplam bu miktar dikkate alınarak yapılacaktır. Nehirde son on yıllık ortalama akımın %10'undan daha az akım olması hâlinde suyun tamamı doğal hayatın devamı için mansaba bırakılacaktır" (Su Kullanım Hakkı Anlaşması, 2019).

Yasalar, doğal yaşamın sürekliliğini sağlanmasını ve su haklarına uygun miktardaki suyu dere yatağında bırakmaları konusundaki sorumluluğu n-HES işleten şirketlere yüklemektedir. Bu miktarın da ÇED raporunda belirtilmesi gerekir. DSİ tarafından belirlenen %10'luk miktar, şirketler tarafından HES su kullanımı anlaşmaları kapsamında dere yatağına bırakılacağı taahhüt edilir. En az %10'luk kısım Tennant (Montana) Yöntemi adıyla bilinen matematiksel ve istatistiksel verilere dayanmaktadır (Tharme, 2003). Bu yöntem farklı ekolojik durumlara göre farklı yüzdelere önermektedir. Örneğin, Tennant yöntemine göre belirlenen can suyu yüzdesi çizelgesine göre, %10'un altı çok zayıf, %10 ise zayıf olarak belirlenmiştir. Özellikle Nisan-Eylül ayları arasında dere yatağında bırakılması gereken su miktarı, yağışların daha az olduğu göz önünde bulundurulduğunda, daha yüksek olması gerekmektedir. Örneğin, Ekim-Mart arası dönemde dere yatağında bırakılması gereken su miktarı %10 ise, Nisan-Eylül arasında bu oran %30 olmalıdır. Kış için çok daha iyi bir düzey kabul edilen %30 iken, yazın aynı akarsu için %50 olmalıdır. Bu yöntemle optimum aralık %60-100 arasında olsa bile önerilen en düşük yüzde %10-30 arasındadır (Tharme, 2003, s. 404). Türkiye, coğrafi koşulları ve yerküre üzerinde bulunduğu kuşak itibarıyla geniş bir iklim ve bitki örtüsü çeşitliliğine sahiptir. Bu nedenle Tennant yönteminin tam olarak uygulanması beklenemez. Örneğin, bu yöntemle göre akarsuların akım karakteristikleri bakımından yaz döngüsü Nisan-Eylül arası iken, Doğu Karadeniz için Temmuz-Ekim arası dönem sayılmaktadır. Bu nedenle kış döngüsünde dere yatağında bırakılması gereken su miktarı en az %10 olması gerekirken, yaz aylarında bu oran %30'a yükselmektedir (Çimenci, 2011, s. 62). Türkiye'nin sahip olduğu yıllık düzensiz yağış rejimi ve bölgeler arasında farklılıkların olması gibi nedenlerle hem bu değerler sabit hem de uygulanan yöntem tek olmamalıdır. Ancak Türkiye'de yasal olarak belirlenen yöntem tek olduğu gibi uygulanma aşamasında da ciddi sorunlarla karşılaşmaktadır. Özellikle yaz ayları kurak geçen Güneybatı, Güney ve Güneydoğu Anadolu coğrafyasında dahası derelerde bulunan HES'lerin suyu almaları sonucunda derelerin kuruması veya en az düzeye düşmesi gibi tehlikelerle karşı karşıya gelinebilmektedir. Bu durum da suyu ekonomik bir girdi anlamında tarımsal üretim ve hayvancılığa dahil eden köylülerin elinden alınarak mülksüzleştirilmelerine yol açmaktadır.

¹¹ Cebri boru, havuzlarda bekletilen suyun belirli bir yükseklikten türbinlerin bulunduğu istasyona hızlı bir şekilde inmesini sağlamaktadır (Sağır, 2012, s. 237).

4. Sonuç

Bu çalışmanın amacı, neoliberal ekonomi politikalarının doğal kaynaklar üzerindeki etkilerini Türkiye’deki hidroelektrik santral (HES) uygulamaları üzerinden incelemektir. Çalışmada suyun metalaştırılması ve mülksüzleştirilmesi süreçleri; ekonomik, politik, çevresel ve toplumsal boyutlarıyla birlikte değerlendirilmiş, doğanın neoliberalleştirilmesinin somut ve kritik bir örneği olarak tartışılmıştır. Neoliberal kapitalist ekonominin Türkiye’de uygulanmaya başladığı 24 Ocak 1980 kararlarından itibaren Castree’nin (Castree, 2008) saymış olduğu 7 unsur, su üzerinden izlenebilmektedir. Devletin kamu kaynaklarıyla yapmış olduğu n-HES’ler 1990’lardan itibaren özelleştirilmeye başlanmıştır. Ardından 2004 yılında DB tarafından sunulan rapora göre; suyun enerji gücü yeniden desteklenmesi gerektiği yönündeki teşvikleriyle Türkiye dahil pek çok ülkede ırmaklar ve dereler sermayenin kullanımına açılmıştır. Daha önce böyle bir pazarı bulunmayan Türkiye, 2004 yılından itibaren n-HES biçiminde enerji üretimini teşvik eden politikalar geliştirmiş ve bir piyasa oluşmasını sağlamıştır. Ardından bunu sağlayabilmek adına yasal düzenlemelere girilmiş ve EPDK aracılığıyla sermaye lehine düzenlemelere gidilmiştir. Yasal olarak var olan uygulamalar sermaye lehinde işletilmeye başlamıştır. Bunun en belirgin olanları kuşkusuz ÇED’ler ve AKK’ler olmuştur. Özellikle 23 kez değişime uğrayan ÇED yönetmeliği her seferinde doğa için değil, ancak sermaye lehine olacak biçimde yeniden düzenlenmiştir. Kural dışılaştırma olarak kendini gösteren bu unsur içinde AKK’ler de özel bir yere sahiptir. 2004 yılına dek yalnızca birkaç kez gereksinim duyulan acele kamulaştırmalar, suyun meta niteliğine sahip olması inancıyla AKP hükümeti tarafından yeniden keşfedilerek her fırsatta kullanıma sunulmuştur. Böylece var olan yönetmelikler ve yasalar devlet eliyle sermaye yararına olacak biçimde kullanılarak deregülasyonlara tabi kılınmıştır.

Bununla birlikte kamu hizmetlerinde piyasa araçlarının kullanımı da neoliberal politikalarla birlikte sahne almıştır. Rekabetçi ortamda devletin de piyasa kurallarına uygun olarak sudan kazanç sağlaması belediyeler aracılığıyla kendisini göstermiş ve bugün kent suyu fiyatlarını etkilemiştir. Yine, sivil toplumda destek mekanizmalarının güçlü bir biçimde teşvik edilmesi de suyun Türkiye’de metalaşmasında etkili biçimde gözlemlenebilmektedir. Birtakım STK’lar (TEMA, WWF, Greenpeace gibi) aracılığıyla Türkiye’de su tasarrufu konusunda projeler gerçekleştirerek devletin çevresel sorumluluk boşluğunu doldurma görevi üstlenmişlerdir. Veya Coca-Cola gibi küresel şirketlerin Konya ve Harran’da başlattığı “su verimliliği” projeleriyle kapitalizmin çelişkilerini göstermektedir; zira, su tüketimli üretim tesisleri ve hatta doğrudan suyu şişeleyerek para kazanan şirketlerin su havzalarını yeniden canlandırma projeleri, kapitalizmin yıkıcı etkilerini perdelemeye çalışan “yeşil aklama” (greenwashing) uygulamaları olarak sayabiliriz. Ayrıca su faturalarını ödeyemeyen kullanıcı yurttaşların faturalarını “askıda fatura” olarak halkın “hayırseverlik” duygularına hitap eden uygulamalar geliştirilmesi de suyun bir hak olarak değil, hayırseverliğe bağlı bir hizmete dönüştüğünü gösterdiği için yine bu unsuru desteklemektedir. Tüm bunlarla birlikte sorumlulukların bireylere yüklendiği bir anlayışa doğru geçilmiş ve son unsur da kendisini var etmiştir: kendi kendine yeten birey ve toplulukların oluşması. HES’lerin oluşturduğu ekolojik ve ekonomik zararlar, özellikle kırsal yerleşimlerde köylüler tarafından giderilmeye çalışılmaktadır. Derelere bırakılan %10’luk pay ile sulama yapmak zorunda kalan çiftçiler, bu gereksinimleri için su kanalları ve yağmur suyu depolama sistemleri inşa etmekte ve maliyetlerini bireysel veya köy halkı olarak üstlenmektedirler. DSİ’nin yetersiz kaldığı veya HES’lerin inşalarından sonra akışları değişen yeraltı ve yerüstü su kaynakları nedeniyle su kuyuları açmak zorunda kalmaktalar. Bununla birlikte suyun bol olduğu yerlerde dahi, önceden içilebilen su kaynakları içilemez hale getirildiği için, insanlar plastik su satın alımına zorlanmaktadır.

Castree’nin sunduğu 7 unsur için örnekler çoğaltılabilir ve hatta bireylere yüklenen sorumluluklar bağlamında yenisi eklenebilir. Buna göre, kentlerde artan plastik tüketimi nedeniyle insanların çevrenin kirlenmesi nedeniyle kendilerine psikolojik olarak yüklenen potansiyel kirlenici algısı, insanlara gerek sivil toplum örgütleri gerek şirketler

ve gerekse devlet ve çevredeki “bilinçli” yurttaşlar aracılığıyla suçluluk duygusu yüklemektedir. Doğanın neoliberalleştirilmesinin önünde engel olan toplumsal bağların çözülmesi ve atomize birey yapısının inşası sayesinde piyasalaşma ve diğer unsurlar daha rahat yerine getirilebilir. Bu sayede bireylere doğanın geleceği için belli başlı sorumluluklar yüklenmektedir. Dahası, bireysel olarak doğanın geleceğiyle ilgili yüklenen sorumluluklar bireylerin üstlenebileceği önlemlerden oluşmakla birlikte, doğanın bozulumunu tersine çeviremeyecek kadar cılız önerilerdir de. Kuşkusuz bireysel olarak doğanın korunması yönünde belli adımlar da atılmalıdır. Örneğin, ormanlık alanlarda kontrollü ateş yakmak, çöp ayrıştırmak, fazla tüketimden kaçınmak vs. Ancak neoliberal bireye yüklenen karbon ayak izi, dijital ayak izi gibi son dönem modası önlemlerin bireylere “doğanın kirletilmesinde hepimizin payı vardır” mesajı vermenin ötesinde bir işlevi bulunmamaktadır. Çünkü plastik pipet tüketmek yerine kâğıt pipete geçmenin, plastik bardak yerine karton bardak kullanmanın, doğal kaynakların geri döndürülebilir bir sürece yeniden sokmayacağı açıktır. İşte bu, kendi kendine yeten birey ve toplulukların dışında yeni bir unsur olarak doğanın neoliberalleşmesinin bireyler üzerindeki psikolojik baskısı ve asıl sorumlular olan büyük kapitalist şirketlerin ve devletlerin bu sorumluluğu sıradan tüketici bireylerle paylaşması anlamına gelmektedir. Bu duruma Castree’nin yaptığı gibi açıklayıcı bir başlık verilerek; “neoliberal ekolojide bireysel yükün ideolojik inşası” ismini önermekteyim. Halbuki çevrenin kirlenmesinde bireylerin tüketim alışkanlıklarının sebep olmasından kat be kat küresel şirketlerin sorumluluğu bulunmaktadır. Dolayısıyla bireysel ve yerel girişimler yerine sistemsel boyutta çözümler gerektiği bilinci aşılmalıdır.

HES’lerin Türkiye’de yarattığı enerji piyasası da benzer biçimde kapitalist küresel ekonominin uygulama alanından çıkarılıp yeni bir forma kavuşturulmalıdır. Tarım yapılan ve yerleşim alanlarının bulunduğu bölgelerde n-HES’lere izin verilmemeli, var olan HES’ler kamulaştırılarak yöre halkının gereksinimlerine göre kullanılmalıdır. Zira Türkiye’de kurulu bulunan özel işletmedeki n-HES’lerin enerji üretimindeki payı %5 ile sınırlıdır ve bu yıldan yıla, değişen düzensiz yağmur ve kar erimeleri nedeniyle ve küresel ısınmayla birlikte azalmaktadır. Bu haliyle Atatürk Barajı ve Karakaya Barajı kadar eden n-HES’ler ortaya çıkardığı toplumsal ve çevresel sorunlar nedeniyle on binlerce hatta yüz binlerce yurttaş, hayvan ve bitki örtüsü üzerinde önemli sorunlara yol açabilmektedir. Sonuç olarak küresel kapitalizmin dayattığı suyun metalaşması gerekliliği bir yanılısamadan ibaret olabilir; bunun yerine, kamusal yarar gereği doğaya ve insanlara daha uygun enerji üretim biçimleri gereklidir.

Bu çalışma, literatürde sıklıkla parçalı olarak ele alınan ekonomik, çevresel ya da politik yaklaşımları bütüncül bir çerçevede birleştirerek özgün bir katkı sunmaktadır. Suyun özelleştirilmesi ve HES projeleri, yalnızca enerji politikaları açısından değil; aynı zamanda mülksüzleştirme, çevresel tahribat ve toplumsal hak kayıpları bağlamında birlikte ele alınmıştır. Bu yönüyle çalışma, hem akademik literatüre disiplinler arası bir perspektif katmakta hem de uygulamada enerji politikalarının toplumsal ve çevresel maliyetlerinin daha görünür hale gelmesine katkı sağlamaktadır.

Bununla birlikte araştırma, çalışma literatür tarama yöntemine göre gerçekleştirilmiştir. Bu nedenle yerel halkın doğrudan deneyimlerini içeren saha verileri, mülakatlar ya da anket çalışmaları kapsam dışında kalmıştır. Ayrıca çalışma, suyun neoliberalleşmesini yalnızca Türkiye’deki HES örneği üzerinden ele almakta; dolayısıyla farklı ülkelerdeki uygulamalara kıyaslama yapılmamaktadır.

İlerleyen çalışmalarda, HES uygulamalarının bölgesel farklılıklarını ortaya koyan saha araştırmalarına ağırlık verilebilir. Yerel halkın sosyoekonomik yaşamına etkiler, katılım süreçleri ve çevresel tahribatın uzun vadeli sonuçları derinlemesine incelenebilir. Ayrıca farklı ülkelerden karşılaştırmalı çalışmalar yapılarak, suyun neoliberalleştirilmesi sürecinin küresel düzeydeki ortak yönleri ve farklılıkları daha iyi analiz edilebilir.

Kaynakça

- Akalın, U. S. (2009). Neoliberal iktisadın gelişimi üzerine kısa bir not. *Neoliberal İktisadın Marksist Eleştirisi* (9-21). Kalkedon Yayınları.
- Anayasa, 168 Tabii Servetlerin ve Kaynakların Aranması ve İşletilmesi (1982).
- Angus, I. (2024). 'Sözde ilkel birikim'in anlamı. *Monthly Review*, 2, 101-108.
- Aslan, Y., Yaşar, C., & Karabörk, M. Ç. (2004). Bir mikro-hidro örneği: Kayaboğazı barajı. *ELECO'2004 Elektrik-Elektronik Mühendisliği Sempozyumu ve Fuarı, Elektrik Kitapçığı* 8 –12 Aralık 2004, 21-25.
- Bakker, K. J. (2003). *An uncooperative commodity: Privatizing water in England and Wales*. Oxford University Press.
- Bazı Yatırım ve Hizmetlerin Yap-İşlet-Devret Modeli Çerçevesinde Yaptırılması Hakkında Kanun (1994). Resmi Gazete (Sayı: 21959)
- Castree, N. (2008). Neoliberalising nature: The logics of deregulation and reregulation. *Environment and Planning A: Economy and Space*, 40(1), 131-152. <https://doi.org/10.1068/a3999>
- Castree, N. (2010). Neoliberalism and the biophysical environment 1: What 'neoliberalism' is, and what difference nature makes to it. *Geography Compass*, 4(12), 1725-1733. <https://doi.org/10.1111/j.1749-8198.2010.00405.x>
- Castree, N. (2011). Neoliberalism and the biophysical environment 3: Putting theory into practice: neoliberalism and the biophysical environment 3. *Geography Compass*, 5(1), 35-49. <https://doi.org/10.1111/j.1749-8198.2010.00406.x>
- Çimenci, V. (2011). *Küçük hidroelektrik santraller ve dere yatağında bırakılması gereken can suyu miktarı*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Çoban, A., Özlüer, F., & Erensü, S. (2015). Türkiye'de doğanın neoliberalleştirilmesi ve bu süreçte karşı mücadeleler. A. Çoban (Ed.), *Yerel yönetim kent ve ekoloji* (399-456). İmge Kitabevi.
- ÇŞB. (2025a). *Mülga ÇED Yönetmelikleri*. Mülga ÇED Yönetmelikleri. <https://ced.csb.gov.tr/mulga-ced-yonetmelikleri-uygulamasi>
- ÇŞB. (2025b). *T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı Çevresel Etki Değerlendirmesi, İzin ve Denetim Genel Müdürlüğü Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED) Kararları Listesi*. Çevresel Etki Değerlendirme (ÇED): ÇED Olumlu Kararları.
- Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğüne Yürütülen Hizmetler Hakkında Kanun (1953). Resmi Gazete (Sayı: 8592) <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.3.6200.pdf>
- Dinçel, A. (1973). Türkiye'de elektrikleştirme hizmetlerinin kısa tarihçesi. *Türkiye Elektrik Kurumu Dergisi*.
- DSİ. (2021). *T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü Strateji Geliştirme Dairesi Başkanlığı: Haritalı İstatistik Bülteni*.
- DSİ. (2023a). *DSİ 2023 Yılı Faaliyet Raporu*. T. C. Tarım ve Orman Bakanlığı Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü.
- DSİ. (2023b). *DSİ 2023 Yılı Performans Programı* [Resmi]. T. C. Tarım ve Orman Bakanlığı Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü.
- DSİ. (2024a). *Tablo 4.3: İllere Göre DSİ Tarafından İnşa Edilen Hidroelektrik Santraller 1955-2023*. DSİ 2023 Yılı Resmi Su Kaynakları İstatistikleri.
- DSİ. (2024b). *Tablo 4.4: İllere Göre Özel Sektör Tarafından İnşa Edilen Hidroelektrik Santraller, 1924-2023*. DSİ 2023 Yılı Resmi Su Kaynakları İstatistikleri. <https://dsi.gov.tr/Sayfa/Detay/1916>
- Dumenil, G., & Levy, D. (2009). Marksist bir neoliberalizm teorisi. G. Akalın & U. S. Akalın (Ed.), *Neoliberal iktisadın Marksist eleştirisi* (H. Tunalı, Çev.) (49-69). Kalkedon Yayınları.
- Dumenil, G., & Levy, D. (2020). Neoliberal (karşı)devrim. A. Saad-Filho & D. Johnston, *Neoliberalizm: muhalif bir seçki* (3. Bs, Ş. Başlı & T. Öncel, Çev.) (25-41). Yordam Kitap.
- Elektrik Piyasasında Üretim Faaliyetinde Bulunmak Üzere Su Kullanım Hakkı Anlaşması İmzalanmasına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik (2019). Resmi Gazete (Sayı: 30802)
- Enerji Piyasası Düzenleme Kurumunca Yapılacak Kamulaştırmalarda 2942 Sayılı Kamulaştırma Kanununun 27nci Maddesinin Uygulanmasına Dair Karar (2004). Resmi Gazete (Sayı: 25599)
- EPDK. (t.y.). *EPDK Faaliyet Raporları Listesi*. Faaliyet Raporları Listesi. <https://www.epdk.gov.tr/Detay/Icerik/3-0-56/faaliyet-raporlari>
- EPDK. (2021). *EPDK Faaliyet Raporu 2020*. Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu. <https://www.epdk.gov.tr/Detay/Icerik/3-0-56/faaliyet-raporlari>
- EPDK. (2024). *EPDK: Elektrik Piyasası 2023 Yılı Piyasa Gelişim Raporu*. Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu.
- Erensü, S. (2016). Neoliberalleşmenin doğası, doğanın neoliberalleşmesi: Su-enerji rabıtası üzerinden neoliberalizm ve müphemlik. C. Aksu, S. Erensü & E. Evren (Ed.), *Sudan sebepler: Türkiye'de neoliberal su-enerji politikaları ve direnişler* (37-64). İletişim Yayınları.

- Erensü, S. (2017). Turkey's hydropower renaissance: Nature, neoliberalism and development in the cracks of infrastructure. F. Adaman, B. Akbulut & M. Arsel (Ed.), *Neoliberal Turkey and its discontents: Economic policy and the environment under Erdoğan* (120-146). I.B.Tauris. <https://doi.org/10.5040/9781350987326>
- EÜAŞ. (2024). *EÜAŞ 2023 Yılı Faaliyet Raporu*. Elektrik Üretim A.Ş. EÜAŞ.
- Gençer. (2023). *Kentsel Dönüşüm Kanunu*. <https://www.mghukuk.av.tr/kentsel-donusum-kanunu/>
- Gökdemir, M., Kömürcü, M. İ., & Evcimen, T. U. (2012). Türkiye'de hidroelektrik enerji ve HES uygulamalarına genel bakış. *Türkiye Mühendislik Haberleri Dergisi*, 471, 18-26.
- Harvey, D. (2019). *Yeni emperyalizm* (A. N. Bingöl, Çev.). Sel Yayıncılık.
- Harvey, D. (2021). *Neoliberalizmin kısa tarihi* (A. Onacak, Çev.; 3. bs). Sel Yayıncılık.
- İşadamları Olsam HES'e Yatırım Yaptırdım. (2007). İşadamları Olsam HES'e Yatırım Yaptırdım. <https://www.haberturk.com/ekonomi/makro-ekonomi/haber/11910-isadamlari-olsam-hese-yatirim-yaptirdim?page=4>
- Kaya, A. Y. (2016). Sermaye-emek kutuplaşmasının yeniden üretimi: Acele kamulaştırma kararlarında HES'ler. *Sudan sebepler: Türkiye'de neoliberal su-enerji politikaları ve direnişler* (65-92). İletişim Yayınları.
- Kaygusuz, K., & Arsel, M. (2005). Energy, politics and policy. F. Adaman & M. Arsel (Ed.), *Environmentalism in Turkey: Between democracy and development*. Ashgate.
- Komşuoğlu, A. (2003). *Siyasal liderlik ve Süleyman Demirel örneği*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Küçüküçgürlü, M. (2011). Visera (Işıklar) santrali ve Trabzon Elektrik Türk Anonim Şirketi'nin faaliyetleri. *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 10(10), 101-124.
- Marx, K. (2018). *Kapital: Ekonomi politiğin eleştirisi* (M. Selik & N. Satlıgan, Çev.; 11. bs, C. 1). Yordam Kitap.
- Polanyi, K. (1986). *Büyük dönüşüm* (A. Buğra, Çev.). Alan Yayıncılık.
- Robinson, W. I. (2022). *Küresel polis devleti* (A. E. Pilgir, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Saad-Filho, A., & Johnston, D. (2020). Giriş. A. Saad-Filho & D. Johnston (Ed.), *Neoliberalizm: Muhalif bir seçki* (3. bs, Ş. Başlı & T. Öncel, Çev.) (13-24). Yordam Kitap.
- Sağır, H. (2012). *Su-enerji-çevre ilişkileri bağlamında hidroelektrik santrallerinin (HES) ekolojik ve ekonomik etkileri: Doğu Karadeniz bölgesi hidroelektrik santralleri araştırması*. Doktora Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sarıkaya, S. (2012). *Mikro HES sektörel analiz raporu*. Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı: Bitlis - Muş - Hakkâri - Van.
- Süme, V., & Fırat, S. S. (2020). Hidroelektrik santraller ve Rize ilinde bulunan hidroelektrik santrallerin şehir ve Doğu Karadeniz havzası için önemi. *Türk Hidrolik Dergisi*, 4(2), 1-15.
- Swyngedouw, E. (2005). Dispossessing H2O: The contested terrain of water privatization. *Capitalism Nature Socialism*, 16(1), 81-98. <https://doi.org/10.1080/1045575052000335384>
- TEİAŞ. (2025). *Anlık Üretimin Kaynaklara Göre Dağılımı (MW)*. Türkiye Elektrik İstatistikleri. https://ytbsbilgi.teias.gov.tr/ytbsbilgi/frm_istatistikler.jsf
- TEİAŞ. (2023a). *Tablo 6: Türkiye Kurulu Gücünün Yıllar İtibariyle Gelişimi (1913-2023)*. Türkiye Elektrik Üretim-İletim 2023 Yılı İstatistikleri. <https://www.teias.gov.tr/turkiye-elektrik-uretim-iletim-istatistikleri>
- Tharme, R. (2003). A global perspective on environmental flow assessment: Emerging trends in the development and application of environmental flow methodologies for rivers. *River Research and Applications*, 19(5-6), 397-441. <https://doi.org/10.1002/rra.736>
- Thorsen, D. E., & Lie, A. (2007). What is neo-liberalism? *Department of Political Science University of Oslo*, 1-21.
- Türkiye Elektrik Kurumu Dışındaki Kuruluşların Elektrik Üretimi, İletimi, Dağıtımı ve Ticareti İle Görevlendirilmesi Hakkında Kanun (1984). Resmi Gazete (Sayı: 18610)
- Türkiye'de Sular Hukuku ve Özelleştirme. (1999). *Emek Araştırma Dergisi*, 1, 74-81.
- Yılmaz, G. (2013). *Suyun metalaşması: Kıtlığın nedeni kıtlığa çare olabilir mi?* Evrensel Kültür Kitaplığı.
- Yiğitbaşıoğlu, H. (1996). Türkiye'deki barajlar. *Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafya Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 5, 171-181.

Çıkar Çatışması: Yoktur.

Finansal Destek: Bu çalışma TÜBİTAK 1002-A Hızlı Destek Programı 124K683 numaralı projesi kapsamında desteklenmektedir.

Etik Onay: Yoktur.

Yazar Katkısı: Fatih Sami ÖZAKYOL (%80), Hakan REYHAN (%20)

Conflict of Interest: None.

Funding: This study is supported within the scope of TÜBİTAK 1002-A Rapid Support Program, project number 124K683.

Ethical Approval: None.

Author Contributions: Fatih Sami ÖZAKYOL (%80), Hakan REYHAN (%20)

Privatization of Water Resources in the Context of Neoliberal Economic Policies: The Case of Hydroelectric Power Plants in Türkiye

Fatih Sami Özakyol, Hakan Reyhan

Extended Abstract

This study examines the impact of neoliberal economic policies on natural resource management, focusing on the commodification and dispossession of water. Neoliberalism is approached not merely as a set of economic policies, but as a comprehensive political-economic paradigm that redefines social relations, the role of the state, and the ways in which humans interact with nature (Harvey, 2005). Within this framework, the seven core principles of neoliberalism, privatization, marketization, deregulation, market-friendly reregulation, the use of market instruments in public services, the promotion of support mechanisms within civil society, and the creation of self-sufficient individuals/communities, play a decisive role in integrating natural resources into capital accumulation processes (Castree, 2008). The reflections of these seven principles in Türkiye are presented in the conclusion of the study.

In this process, states have assumed the role of mobilizing decision-making bodies in favor of capital in line with the policies recommended by international financial institutions. The research analyzes the reflections of the post-1980 neoliberal transformation in Türkiye's water policies through the example of hydroelectric power plants (HPPs). It examines the expansion of HPP projects, changes in Environmental Impact Assessment (EIA) regulations, the use of Urgent Expropriation Decisions (UEDs), and the liberalization of the energy market. These steps, often legitimized under the discourse of "public interest," have restricted local communities' access to common resources and increased the risk of environmental degradation. As Polanyi (2001) noted, the expansion of market mechanisms in this way is part of the process of detaching natural resources from their social context and transforming them into economic commodities. In this context, laws have been adapted to the global economy through judicial decisions, allowing natural assets to be leased to private enterprises. As a result, private entrepreneurs from various sectors such as textiles, construction, and transportation have begun to lease natural assets as commodity elements in order to harness water's energy potential. Natural assets under private or communal ownership have first been expropriated for this purpose, while state-owned public lands and streams have been directly privatized through leasing. Expropriations were carried out under UEDs—intended for use only during war or states of emergency, thereby amounting to a form of de facto seizure of private property. In this way, the process that Marx called primitive accumulation and Harvey referred to as accumulation by dispossession has been reproduced through neoliberal economic policies.

Furthermore, the EIA regulation, which legally determines the environmental impacts of projects, has been amended dozens of times, reflecting an arbitrary mode of governance. Contrary to the perception that the liberal/neoliberal state is limited and weak, this demonstrates that a strong state apparatus remains crucial, employing all available tools for the functioning of capitalism.

HPPs are structurally divided into storage and non-storage types. Storage-type HPPs are large structures known today as dams or dam reservoirs. In line with a developmentalist state approach, dam construction in Türkiye has continued periodically since the 1950s. In addition to these, there are run-of-river HEPPs (small HEPPs), which are simpler to construct, less costly, and generally have lower energy production potential. These plants divert water from rivers into open or closed channels, which then drop down a steep slope through penstocks to turbines that convert kinetic energy into electricity. While this method is considered renewable energy and less polluting than older methods such as burning solid or liquid fuels, small HEPPs entail hidden environmental costs. These include deforestation, blasting mountains with dynamite for channels, disrupting aquatic life by diverting water from its natural bed, and depriving local populations of necessary water resources.

Moreover, as previously discussed, the process of expropriating and then privatizing private lands along small HEPP routes contributes to capital accumulation. Additional impacts occur where transmission lines pass through inhabited areas. While small HEPPs may appear "greener," in practice they often neglect environmental and social concerns, particularly under arbitrary governance and with the flexibility afforded by frequently amended EIA reports. Even in regions like the Eastern Black Sea, where rainfall is abundant, similar issues arise, as multiple small HEPPs along the same river channel water through pipelines for kilometers, preventing surrounding life from accessing it.

In Türkiye, small HEPPs have been widely constructed since 2004. Before this date, there were only 70 small HEPPs in the country, but by 2023, this number had risen to 579 (DSİ, 2024c). This surge coincided precisely with the year in which the World Bank's relevant report was introduced, initiating this scale of construction, and with the adoption of UEDs for the energy market, an alignment that is clearly no coincidence. The Eastern Black Sea Region, due to its water potential and geographical challenges for dam construction, has the highest concentration of small HEPPs. In Giresun (45), Trabzon (51), Rize (18), Artvin (32), Gümüşhane (12), and Bayburt (4), there are a total of 163 small HEPPs, representing 25% of the national total within just four coastal provinces. This means hundreds of villages, tens of thousands of people, and countless habitats have lost access to their streams. This picture demonstrates that small HEPPs are not merely energy production facilities, but also tangible manifestations of the impact of neoliberal economic policies on natural resources. The restriction of water access for hundreds of settlements and natural habitats in the region has triggered cascading effects on ecosystems. Interrupting the natural flow of water leads to a decline in biodiversity, negatively affects agricultural production, and undermines the livelihoods of local communities.

Furthermore, most small HEPP projects are implemented under conditions where local communities are neither sufficiently informed nor given the opportunity to participate in decision-making processes. This creates problems not only in terms of environmental impacts but also in relation to democratic representation and participation. The use of legal and administrative mechanisms in favor of capital, in line with the recommendations of international financial institutions, has weakened public trust and fueled local resistance movements.

In summary, the concentration of small HEPPs in the Eastern Black Sea region reveals that short-term economic gains take precedence over ecological sustainability in water resource management. Unless long-term ecological balances, the rights of local communities, and principles of participatory governance are placed at the center of natural resource management, similar problems are expected to persist in the future.

Ultimately, the findings indicate that within the capitalist economic system, the commodification of nature is prioritized for capital gain with state support. In this context, the study clearly demonstrates how neoliberal economic policies transform natural resource management, using water, a vital element, as a concrete example. The findings show that neoliberal policies are not confined to the economic sphere; they also exert direct influence through legal regulations, administrative practices, and local-level social relations. In particular, policy frameworks shaped by the recommendations of international financial institutions have accelerated the incorporation of natural assets into capital accumulation processes at the local scale.

Harvey's (2005) concept of "accumulation by dispossession" is clearly observable in the case of small HEPPs in Türkiye. The use of expropriation decisions outside periods of war or states of emergency demonstrates that legal instruments have been stretched in favor of capital, moving away from the principle of public interest. This aligns with Polanyi's (2001) warning about the detachment of market mechanisms from their social context.

The study also emphasizes that although small HEPPs are technically classified as renewable energy, their ecological and social costs are often overlooked. Beyond environmental degradation, the restriction of local communities' access to water and the disruption of rural livelihoods reveal the socio-ecological dimension of neoliberal environmental policies.

In conclusion, the implementation of neoliberal economic policies institutionalizes state–capital cooperation in the commodification of nature, leading to the redefinition of natural resources within market relations through legal, economic, and administrative mechanisms. The neoliberalization of water should be seen not merely as an environmental issue, but as a multidimensional process that must also be assessed in terms of property rights, justice, and social rights. Therefore, future policy recommendations must prioritize ecological sustainability, public interest, and participatory governance principles. The study demonstrates that water's position as both a vital resource for direct consumption and a strategic input for agriculture, energy, and industrial production makes it a critical element in the neoliberal market logic. This position accelerates water's commodification and creates new fields for capital accumulation. The results show that state–capital cooperation plays a transformative role in redefining nature in favor of market relations.

In conclusion, the study frames the neoliberalization of water as a concrete and critical example of the broader neoliberalization of nature, aiming to make visible the ecological, economic, and social impacts of neoliberal policies in an integrated manner.